

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA BOHEMISTIKY

**Etymolog František Kopečný a jeho přínos pro sestavení
Etymologického slovníku jazyka českého**

**Etymologist František Kopečný and his merit for compiling of
An etymological dictionary of Czech language**

BAKALÁŘSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Autorka práce: Jana Fischerová

Studijní obor: Česká filologie – Ruská filologie

Vedoucí práce: doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Olomouc 2016

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
FISCHEROVÁ Jana	Gabriely Preissové 1124, Karviná - Nové Město	F130092

TÉMA ČESKY:

Etymolog František Kopečný

NÁZEV ANGLICKY:

Etymologist František Kopečný

VEDOUcí PRÁCE:

doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D. - KBH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Diplomantka se zaměří na etymologické dílo význačného českého lingvisty 20. století, který nemalou část svého vědeckého i pedagogického působení spojil s Olomoucí a přilehlým středomoravským regionem. Jádrem práce bude srovnání etymologického slovníku publikovaného v roce 1952 (autoři Holub - Kopečný) se starším slovníkem Josefa Holuba z roku 1933 (2. vyd. z roku 1937), přičemž za hlavní cíl výzkumu považujeme analýzu autorských zásahů a úprav slovníku, které pro verzi z roku 1952 provedl právě František Kopečný. Srovnávána budou konkrétní hesla obou verzí v reprezentativním výběru (slova domácí, výpůjčky, různé slovní druhy). Dílčím cílem bude též zhodnocení celkového etymologického díla Františka Kopečného (studie, recenze, Etymologický slovník slovanských jazyků).

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

- HOLUB, Josef. Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství, 1933.
- KOPEČNÝ, František. Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Sv. 1. (Předložky, koncové partikule). Praha: Academia, 1973.
- MACHEK, Václav. Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Lidové noviny
- HOLUB, Josef - KOPEČNÝ, František. Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952.
- VEČERKA, Radoslav. Jazyky v komparaci 1. Nástin české jazykovědné slavistiky v mezinárodním kontextu. Praha: Lidové noviny, 2008.
- VEČERKA, Radoslav a kol. K pramenům slov. Uvedení do etymologie. Praha: Lidové noviny, 2006.
- PLESKALOVÁ, Jana - KRČMOVÁ, Marie - VEČERKA, Radoslav - KARLÍK, Petr (eds.). Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky. Praha: Academia, 2007.
- HAVLOVÁ, Eva. Etymologická lexikografie. In Manuál lexikografie. Jinočany: H&H, 1995, s. 211-229.
- BIČAN, Aleš - HAVLOVÁ, Eva. Dobrodružství etymologie. Články Františka Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta. Praha: Lidové noviny, 2009.
- HAVLOVÁ, Eva (ed.). Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha: Academia, od r. 1989.

Podpis studenta:

Jana Fischerová

Datum: 12.3.2015

Podpis vedoucího práce:

M. Věpřek

Datum: 12.3.2015

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, pouze za pomoci pramenů uvedených v seznamu literatury a pod odborným vedením doc. Mgr. Miroslava Vepřka, Ph.D.

V Olomouci dne 4. dubna 2016

Jana Fischerová

Děkuji doc. Mgr. Miroslavu Vepřkovi, Ph.D., za odborné vedení této práce, cenné rady, ochotu a trpělivost.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Etymologie, typy a cíle etymologických slovníků.....	8
2.1. Typologická klasifikace etymologických slovníků.....	8
2.2. Cíle etymologických slovníků.....	10
3. Stavba hesla v etymologickém slovníku.....	12
4. Stručný slovník etymologický jazyka československého.....	15
5. Etymolog František Kopečný.....	17
6. Analýza autorských zásahů.....	20
6.1. Nová hesla.....	21
6.2. Vynechaná hesla.....	26
6.3. Dílčí přeměna hesla.....	28
6.4. Doplnění hesla.....	33
6.5. Celková přeměna hesla.....	38
6.6. Hesla beze změny.....	43
7. Vyhodnocení autorských zásahů.....	45
8. Závěr.....	47
Anotace.....	49
Summary.....	50
Seznam použité literatury.....	51
Seznam zkratk.....	53
Seznam příloh.....	54

1. Úvod

Sestavění etymologického výkladu je velmi obtížný úkol. Etymologický slovník by měl obsahovat historii slova, popsat celou slovní rodinu, nářeční tvary a jeho rozšíření v jednotlivých časových obdobích. Navíc se slovní zásoba neustále mění, a tak zachycení nejen historické, ale i současné mluvy je vždy složité. Josef Holub se mezi první a druhou světovou válkou pokusil zaznamenat původ českých lexémů a v roce 1933 vydal *Stručný slovník etymologický jazyka československého*. Sliboval si od něj, že poslouží učitelům češtiny na středních i vysokých školách. Jeho dílo ovšem nesplnilo cíl, který si vytyčil, bylo kritizováno a odmítáno pro mnohé formální a věcné chyby. Uznání nezískal ani po odstranění těchto chyb v druhém upraveném vydání z roku 1937. Slovník se později stal základnou pro dva další, podstatně lépe zpracované a hodnocené slovníky, a to pro *Etymologický slovník jazyka českého* Františka Kopečného a pro *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím* Stanislava Lyera.

Hlavním cílem této bakalářské práce je právě srovnání *Etymologického slovníku jazyka českého* publikovaného v roce 1952 autory Františkem Kopečným a Josefem Holubem se starším kritizovaným Holubovým slovníkem. Jádrem srovnání a základní pracovní metodou je analýza jednotlivých hesel obou slovníků začínajících na písmeno „K“. Pomocí analýzy se budu snažit přiblížit autorské zásahy a úpravy slovníku, které provedl František Kopečný a tím změnil odborníky dříve odmítaný slovník na kvalitní etymologickou práci. Uvedené příklady pak rozdělím do skupin podle toho, jaká změna u hesla proběhla. Bakalářská práce se nebude opírat jen o můj názor, nýbrž i o dobové recenze na oba slovníky, jejichž celé znění uvedu jako přílohu.

Dílčím cílem bakalářské práce je též popsání celého vědeckého přínosu Františka Kopečného. Kopečný nebyl pouze etymologem, věnoval se také syntaxi, morfologii, a onomastice. Interpretoval vidový systém jako trojčlenný, zabýval se gramatikou věty, přispíval do prostějovského kulturního časopisu Štafeta a vyučoval na Univerzitě Palackého. Má práce bude pojednávat zejména o etymologii, ale i přesto je nutné popsat, jak všestranným František Kopečný byl. V práci neopomenou ani uvedení do problematiky etymologie, typologickou klasifikaci slovníků a výstavbu jejich hesel. S tím souvisí i krátké srovnání čtyř dosud nejvýznamnějších etymologických slovníků češtiny.

2. Etymologie, typy a cíle etymologických slovníků

Etymologie je jedním z nejstarších lingvistických oborů. Její počátky nalzáme u starých Řeků i starých Indů s poměrně stejným cílem, a to je zařazení slova do určité slovní rodiny a následné zjištění sémantické motivace pojmenování. Staří Řekové a Indové věřili, že objasněním původního významu získají pravou podstatu pojmenovaného jevu, avšak v starověku i středověku jejich práce nebyly ničím jiným než jazykovou spekulací.¹

Vlastní vědecké etymologické bádání začíná počátkem 19. století a je zároveň důležitým materiálovým zdrojem pro rozvoj historického hláskosloví a tvoření slov. Až s výraznějším rozvojem synchronní lingvistiky etymologie ztratila své výsadní postavení a v době strukturalismu dokonce utrpěla i jistou nepřízeň jakožto věda, jejímž cílem není poznání systému, ale vývoje jednotlivin. Tyto skutečnosti ovšem neoslabily základní praktickou funkci etymologie, a to tvorbu etymologických slovníků, v druhé polovině 20. století velmi bohatou.²

2.1. Typologická klasifikace etymologických slovníků

Etymologické slovníky se mezi sebou liší rozsahem, obsahem, pojetím, a také svou vědeckou a poznávací hodnotou. Typologickou klasifikaci sestavil v roce 1976 Jakov Malkiel na základě distinktivních rysů slovníků. Vedla ho k tomu nepřehlednost v dosavadní mimořádně rozsáhlé etymologické literatuře lexikografické. Celá typologie je uvedena v publikaci *K pramenům slov* od Radoslava Večerky. Ty nejdůležitější distinktivní rysy jsem tak převzala právě odtud.³

a) Časová hloubka (ponor)

Na základě tohoto distinktivního rysu rozlišujeme slovníky jednostupňové a vícestupňové. Jednostupňové jsou takové, „které vykládají etymologii slov poukazem k časové rovině přímo předcházející vykládanému stádiu“⁴ a vícestupňové slovníky naopak vykládají etymologii slov přes několik vývojových stádií.

---

¹ Srov. HAVLOVÁ, Eva. Etymologická lexikografie. In *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995, s. 212.

² Ibidem, s. 212.

³ Srov. VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 245.

⁴ Ibidem, s. 245.

b) Projekce etymologické analýzy

Druhým distinktivním rysem je etymologův pohyb po časové ose. Může být retrospektivní, prospektivní, či kombinující oba předchozí typy. O retrospektivním hovoříme tehdy, když autor „vychází z jistého synchronně pojatého vývojového stadia a hledá ve směru proti proudu času jeho starší zdroje,“⁵ u prospektivního je základem výkladu slova stav chápaný jako nejstarší, časově výchozí a postupně se uvádí jeho mladší vývojová stadia.

c) Vymezení jazykové matérie

Tento rys ukazuje, zda je výklad zaměřen jen na jeden jazyk v jeho spisovné podobě nebo včetně jeho dialektů, nebo například na nejvýznamnější reprezentanty některé jazykové rodiny, či na prajazyk. Základem každé etymologické analýzy je však komparace, a tak i slovníky zaměřené pouze na jeden jazyk jsou více či méně srovnávací.

Dalším zřetelem je hustota selekčního filtru, „zda má jít o slovník typu ‚thesaurus‘ nebo ‚konkordance‘, či o slovník výběrový.“⁶ Důležité pak je, jakými hledisky se výběr řídí, jestli frekvenčními, spisovností slov, historickými, korpusovými nebo jinými.

d) Velká strategie

Pod čtvrtým distinktivním rysem si můžeme představit celkovou organizaci slovníku. V lexikografických dílech je obvyklé řadit vykládané jednotky abecedně, ať už je ve slovníku jeden, či více takových cyklů (např. v *Etymologickém slovníku jazyka českého* od Holuba a Kopečného je po českém lexikálním souboru abecedně vyčleněn jako samostatná část i přehled přípon a koncovek), ale nemusí to tak být vždy. Výrazné rozdíly jsou i v autorově definici vykládané jednotky, „které v slovníku přísluší samostatné výkladové heslo, tj. zda a do jaké míry jsou deriváty a členy čeledí v slovníku uváděny pospolu, v jednom hesle společném, nebo samostatně, každý v hesle vlastním.“⁷

e) Taktická preference (vnitřní organizace slovníkového hesla)

Slovníková hesla vždy obsahují údaj o své genezi, ale co dalšího zahrnují, se liší v různých slovnících. Mohou vyjadřovat „sémantickou charakteristiku vykládaného slova, souvislosti slovotvorné a další členy téhož slovního hnízda v daném jazyce,

---

⁵ VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 246.

⁶ Ibidem, s. 246.

⁷ Ibidem, s. 247.

srovnávací materiál z jiných jazyků, lokální specifikaci, údaje o způsobu i době doložení, charakteristiku vrstevně stylovou, jiná mínění o etymologii vykládaného slova s bibliografickými odkazy.⁸ Mezi slovníky vznikají i rozdíly na základě užívání různých zkratk a symbolů a typografické úpravy. Hesla mohou být opticky členěna do odstavců, sloupců, kombinují se různé typy a velikosti písma (šikmé, svislé, půltučné, atd.). Na autorovi je i rozhodnutí, zda grafické soustavy ponechá v jejich původní podobě nebo je bude uvádět v transkripci, případně transliteraci, např. ponechání řeckých slov v originálním písmu nebo jeho přepis do latinky.

f) Rozsah, náplň a umístění pomocného aparátu

Bibliografické údaje a jiné pomocné informace jsou dalším distinktivním rysem slovníků. Mohou být vyčleněny jako samostatné oddíly, nacházet se přímo v jednotlivých statích nebo v poznámkách pod čarou, kombinované. Zvolené teoretické lingvistické principy, pracovní metody a postupy bývají uváděny zejména v předmluvách. Součástí doprovodného aparátu mohou být rovněž různé pomocné a doplňkové rejstříky a indexy.⁹

2.2. Cíle etymologických slovníků

V kapitole Etymologická lexikografie v *Manuálu lexikografie* uvádí Eva Havlová 2 typy slovníků, na základě jejich cíle. Podle ní se nacházejí etymologické slovníky na různých místech škály mezi dvěma hlavními cíly. Prvním z nich je informování širší jazykovědné kulturní veřejnosti o původu slov (slovník popularizační) a druhým rozvoj etymologie (slovník vědecký).¹⁰

a) Popularizační etymologický slovník

Tento typ slovníku by měl umožnit rychlou orientaci a srozumitelně podat základní informace o původu slova. Obvykle uvádí pouze spisovná slova, jež jsou řazena abecedně. Pozorujeme zde „častější atomizaci slovních rodin (samostatné traktování derivátů, jejichž příslušnost k základnímu slovu není zcela průhledná).“¹¹ Pro tento druh je obligátní přehlednost výkladu, aby mu širší veřejnost porozuměla, a také retrospektivní přístup, ze současného stavu nahlíží do minulosti.

---

⁸ VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 247.

⁹ Srov. ibidem, s. 248.

¹⁰ Srov. HAVLOVÁ, Eva. Etymologická lexikografie. In *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995, s. 218.

¹¹ Ibidem, s. 218 – 219.

b) Vědecký etymologický slovník

Cílem vědeckého etymologického slovníku není rychlá orientace, ale poskytnutí nového výkladu nebo aspoň důkladný moderní etymologický rozbor slovní rodiny s přidáním vlastního stanoviska. „I když se to v nových etymologických slovnících vždy nedodrhuje, měl by podat i výčet dosavadní literatury (případně u jazyků, které už mají starší etymologický slovník s podrobnou bibliografií, výčet novější literatury) s odchylnými výklady, případně se stručným uvedením důvodů, proč autor tyto výklady odmítá.“¹²

Co se týče organizace hesel, tak tento typ může být řazen jak abecedně, tak i věcně, ale slovní rodiny se probírají pohromadě. Počet hesel je rozšířen i o dialektismy a slova ze starších historických období, důležitá je však přehlednost výkladu. V opačném případě dochází ke snížení kvality slovníku.

---

¹² HAVLOVÁ, Eva. Etymologická lexikografie. In *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995, s. 218.

3. Stavba hesla v etymologickém slovníku

Každé slovníkové heslo musí obsahovat data o doložení a charakteristice slova nejen v současnosti, ale i ve starších vývojových obdobích. Popis by měl obsahovat údaj o stáří lexému – pokud je to možné, slovníky uvádí jeho první výskyt, zároveň „je třeba přihlížet ke kontinuantnosti slova, např. zda určité české slovo je pokračováním slova staročeského nebo až obrozenským oživením slova už zaniklého, případně přejetím z jiného slovanského jazyka, atd.“¹³

Kromě stáří by v popise neměl chybět údaj o stratigrafii slova i s dialekty, produktivnosti či reliktočnosti slova (i pokud je dané slovo doloženo pouze jednou), o jeho expresivitě nebo slangovosti. Co se týče gramatické charakteristiky, tak se uvádí postavení lexikální jednotky v morfologickém a slovotvorném systému, objasnění výjimek. U významu slova je zapotřebí uvést nejen jeho sémantiku, ale i původní význam.¹⁴

Avšak etymolog nezpracovává jen jednotlivé lexémy, ale celou slovní rodinu, čímž ukazuje jeho formální a sémantickou vývojovou linii. U rozsáhlých rodin se vývoj uvádí pouze výběrově. Mimo to často vzniká problém, zda do určité slovní rodiny zařadit i lexémy, jejichž kořen nebo kmen je formálně shodný, ale význam těžko spojitelný. Při výběru se uplatňuje právě sémantický rozbor, vývoj musí být možné doložit a objasnit. Stavba hesla se různí podle určení, zda jde přejetí či o slovo domácí. V obou případech se stanovuje stáří slova, u přejatých slov navíc pramen a případně i okolnosti přejetí. „U zděděných slov zařazení českého slova do slovanské slovní rodiny, výčet příbuzných slov z jednotlivých indoevropských jazyků a předpokládaný indoevropský kořen.“¹⁵

Pro hesla etymologických slovníků je také typická tendence k co největší prostorové úspornosti, aby se na minimu místa objevilo maximum informací. S tím souvisí užívání menšího typu písma, stručný styl výkladu a užívání zkratek, různých značek, grafických symbolů. Čtenář slovníku musí soustředěným a vnímavým čtením vytěžit

---

¹³ HAVLOVÁ, Eva. Etymologická lexikografie. In *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995, s. 217.

¹⁴ Srov. ibidem, s. 217.

¹⁵ Ibidem, s. 217.

z hesel „pokud možno všechny údaje, které jsou v nich obsaženy, dešifrovat zkratky, aby dokonale rozuměl vsutku všemu, o čem se v heslech pojednává.“¹⁶

V současnosti existují čtyři etymologické slovníky, které jsou věnovány výkladu českých slov, a to Machkův, Holubův – Kopečného, Holubův ve zpracování Lyerově a Rejzkův. Slovníky se mezi sebou liší pojetím, výstavbou, obsahem a rozsahem jednotlivých hesel, ale i pojetím a rozsahem svých heslářů.¹⁷

Václav Machek je autorem *Etymologického slovníku jazyka českého* (1968), jež má nejrozsáhlejší a nejobsáhlejší hesla. U každého hesla je uveden jeho význam, doložení v dialektech a historii českého jazyka, paralely z ostatních slovanských a indoevropských jazyků, rekonstrukce praslovanské podoby, atd. Orientuje se na archaické vrstvy slovní zásoby, pomíjí novodobé výpůjčky z jiných jazyků. Na konci se navíc nachází rejstřík těch slov, která se nedají najít jako samostatné heslo, ale jsou součástí jiného, „matricového“.¹⁸

Stanislav Lyer vytvořil *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím* (1967, 1978) přepracováním původního Holubova Slovníku. Jde o protějšek Machkova slovníku, podává pouze elementární výklady slov, ale zato zahrnuje i slova kulturní a cizí, jež ponechal Machek mimo svůj zorný úhel.¹⁹

Stručný slovník etymologický jazyka československého Josefa Holuba (1933) vyvolal ve své době námitky a odmítavé kritiky, např. Václava Machka, Josefa Miloslava Kořínka, Oldřicha Hujera, ale stal se základem dvou podstatně lepších slovníků, a to již zmíněného Lyerova, a také Františka Kopečného²⁰, jehož slovník je zdrojem mé analýzy hesel, tedy jádra této práce. Slovník Holubův a Kopečného je jakýmsi kompromisem mezi slovníky Machka a Lyera. Svým rozsahem a zevrubností údajů v jednotlivých heslech ale stojí blíže k Machkovu slovníku. Nekončí totiž stanovením praslovanského slova, ale vykládá i je. Podobně jako v Machkově slovníku i zde se na konci nachází rejstřík pro snadnější vyhledání nesamostatných

---

¹⁶ VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 251.

¹⁷ Srov. PLESKALOVÁ, Jana, KRČMOVÁ, Marie, VEČERKA, Radoslav a KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007, s. 438.

¹⁸ *Ibidem*, s. 438.

¹⁹ Srov. VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 248.

²⁰ Srov. PLESKALOVÁ, Jana, KRČMOVÁ, Marie, VEČERKA, Radoslav a KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007, s. 437.

hesel. Velkým přínosem Kopečného zpracování je také etymologický přehled přípon a koncovek, nacházející se na samém konci slovníku, a také rozsáhlá předmluva, v níž „jsou načrtnuty principy etymologické práce, historické hláskosloví, teorie kořenů a slovtvorby a pro etymologickou analýzu relevantní poznatky ze sémantiky a sociolingvistiky.“²¹

Posledním etymologickým slovníkem češtiny je *Český etymologický slovník* (2001, druhé přepracované a rozšířené vydání 2015) Jiřího Rejzka. Má typologicky nejbliže k předchozímu pojetí Františka Kopečného. Nesnaží se však odhalit předpokládanou praslovanskou slovní zásobu, ale usiluje o objasnění původu části lexikálních jednotek současné české slovní zásoby, včetně nových výpůjček a evropeismů. Evropeismy však neuvádí celým výčtem, ale pro celou slovní čeleď jen její první částí, např. předponou (anti-, ante-) nebo prvním členem (bio-, geo-).²²

---

²¹ VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 249.

²² Srov. ibidem, s. 249.

4. Stručný slovník etymologický jazyka československého

Josef Holub, autor *Stručného slovníku etymologického jazyka československého*, se narodil v roce 1881 a zemřel v roce 1966. Vystudoval bohemistiku na filozofické fakultě pražské univerzity a získal titul PhDr. Působil jako středoškolský profesor a posléze jako ředitel Lindnerova státního učitelského ústavu v Kutné Hoře. Odborně zasahoval do bohemistiky na úseku dějin literárních i jazyka.²³

V roce 1933 publikoval PhDr. Josef Holub *Stručný slovník etymologický jazyka československého*. Tuto příručku napsal především pro učitele národních škol, ale doufal, že z ní budou mít užitek i češtináři středních a jiných vyšších škol. Etymologický slovník češtiny byl v meziválečném období zapotřebí, ale Holubova práce ani zdaleka nesplňovala cíle, které si vytyčil. Jak jsem psala už v předchozí kapitole, slovník vyvolal velké množství námitek a kritiky. Josef Holub si byl těchto nedostatků vědom, jak sám píše v předmluvě k druhému vydání z roku 1937, a snažil se cenné rady profesorů v druhém vydání využít a opravit především tiskové a věcné chyby. Ani to ovšem nepomohlo k tomu, aby se stal slovník tak užitečným, jak autor zamýšlel. Slovník však byl využit jako základ pro dva podstatně lepší slovníky, pro již zmíněný *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím* Stanislava Lyera a *Etymologický slovník jazyka českého* Františka Kopečného a Josefa Holuba.

Jedním z kritiků *Stručného slovníku etymologického jazyka československého* byl i Josef Miloslav Kořínek, který svou recenzi uveřejnil v časopise *Naše řeč* a její plné znění je přístupné veřejnosti na internetu. Nutno podotknout, že se jedná o recenzi na první vydání slovníku a kritizuje především formální nedostatky slovníku, jako neobratný sloh, kvůli kterému bude výklad určeným čtenářům nesrozumitelný. Před samotnými hesly se ve slovníku nachází úvodní poznámky, které vysvětlují vývoj jazyka. J. M. Kořínek se ve své recenzi věnuje právě této části. Slovník měl být podle slov Josefa Holuba určen čtenářům, kteří se s mnoha jazykovými změnami setkávají ve slovníku poprvé, takže Holubův výklad pro ně nemusí být užitečný ani srozumitelný. Jako příklad uvádí Kořínek verbum *býti*, u něhož je totožný základ

---

²³ Srov. VEČERKA, Radoslav. *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů* [online]. 2. vyd. Linguistica online, 2008, s. 52 [cit. 2016-04-01]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/vecerka/vec-medailonky2.pdf>

slova s řeckým *φύσις*, ale bez poznámky o řeckých a latinských střídnicích za prajazykové hlásky nebudou čtenáři vědět, proč tomu tak je.²⁴

Josef Miloslav Kořínek dále poukazuje na nesouměrnost hesel. „Někde jsou udány prajazykové základy, i když to jsou leckde rekonstrukce značně problematické, jinde zas přestává autor na pouhé juxtaoposici českého, slovenského a staroslověnského tvaru, a to i tenkrát, když je původ slova jasný.“²⁵ Jako příbuzná slova uvádí Josef Holub příklady obvykle z němčiny a latiny a přehlíží ostatní slovanské jazyky. Skoro vůbec nevyužívá baltštinu, i přesto, že je slovanštině nejbližší. Objevují se i věcné chyby, například hovoří o základní řadě indoevropského ablautu, i když o ablaut nejde, heslo *brynda* je pro něj výpůjčka z francouzštiny, ale jde o slovo domácí. Josef Holub v prvním vydání slovníku zkrátka nevyužil dosavadní výsledky českého etymologického bádání, přestože v předmluvě zdůrazňuje, že se o ně opíral, podobně jako o některé uvedené základní prameny. Navíc se u hesel, jejichž původ nebyl badateli jednoznačně doložen, uchyluje k méně pravděpodobným variantám a uvádí je jako zcela nepochybné. Například slovanský název *netopyr* Holub zcela vážně vykládá z praslovanské spřežky **to ne pták*, nebo pod heslem *dešť* uvádí etymologii od Trubeckého a Vaillanta (**dus-dju-* neboli špatné nebe), místo onomatopoického útvaru.²⁶ V druhém zcela přepracovaném vydání slovníku jsou tyto dvě chyby už opraveny a v *Etymologickém slovníku jazyka českého* i doplněny.

Recenzi na Holubův *Stručný slovník etymologický jazyka československého* vzniklo víc, shodovali se však v kritice. Sám J. M. Kořínek ve své recenzi odkazuje na posudek Františka Trávníčka v Lidových novinách, jenž také Holubovi vytkl četné věcné chyby. Úplné znění recenze profesora Kořínka je možné nalézt na internetu nebo v příloze této práce. Při srovnávání hesel tohoto slovníku s pozdějším přepracovaným slovníkem Holuba – Kopečného jsem si sama všimla mnoha chyb u výkladu slov. Především chybějících příbuzných slovanských slov pro srovnání původu a u některých lexémů i špatné etymologie. I pod písmenem „k“ se naleznou hesla, u nichž Josef Holub popsal jednu z méně pravděpodobných variant původu jako jedinou možnou. Ve slovníku Holuba – Kopečného jsou už tyto informace opraveny.

---

²⁴ Srov. KOŘÍNEK, Josef Miloslav. *Stručný slovník etymologický jazyka československého. Naše řeč* [online]. 1934, 18 (3), s. 86 – 90 [cit. 2016-04-01]. Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2790#_ftn1

²⁵ Ibidem, s. 86 – 90.

²⁶ Srov. ibidem, s. 86 – 90.

5. Etymolog František Kopečný

František Kopečný se narodil 4. 10. 1909 v Určicích na Prostějovsku. V letech 1929 – 1934 studoval na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně bohemistiku a germanistiku, kde jeho učiteli byli František Trávníček a Bohuslav Havránek. V roce 1935 obhájil svou disertační práci a získal titul PhDr. Po studiích působil do konce války jako středoškolský profesor na prostějovském gymnáziu. V roce 1945 nastoupil do Kanceláře Slovníku jazyka českého, 1947 se habilitoval a začal působit jako docent na pedagogické a filozofické fakultě Univerzity Palackého. Jeho hlavním pracovištěm však byl Slovanský ústav, kde se pod vedením Václava Machka věnoval etymologii, protože mu z politických důvodů nebylo umožněno nadále v práci docenta pokračovat. V Olomouci učil alespoň externě, a to až do roku 1970. V roce 1965 úspěšně obhájil doktorskou práci – titul DrSc. Zemřel 27. 3. 1990 v Prostějově.²⁷

Svou vědeckou dráhu zahájil výzkumem české dialektologie, ale postupem času se stále více zaměřoval na českou syntax a českou a slovanskou etymologii. V 50. letech u něj převažoval důraz na syntax, později na etymologii a v 80. letech se opět více věnoval syntaxi. V etymologii se jeho novátorství projevilo při spolupráci na *Etymologickém slovníku slovanských jazyků*. František Kopečný v rámci etymologie zkoumal i gramatická slova jako jsou předložky, zájmena, koncové partikule. Ve svém bádání kladl důraz na rozbor slova v jeho geografickém a historickém kontextu, a to nejen po stránce formální, ale i sémantické. Kromě vystudované češtiny a němčiny využíval hluboké znalosti hebrejštiny, maďarštiny a slovanských jazyků, jež mu umožnily zkoumat jazykové jevy konfrontačně.²⁸ Podobně jako Josef Zubatý a Václav Machek byl dalším reprezentantem etnopsychologické linie a ve výkladu řady slov počítá s principem tzv. elementární příbuznosti.²⁹

V oblasti gramatiky se věnoval syntaktickému a morfologickému významosloví. Současné syntaktické bádání nejvíce ovlivnily jeho publikace *Základy české skladby* (1958) a *Slovesný vid v češtině* (1962). V monografii *Slovesný vid v češtině*

---

²⁷ Srov. KOPEČNÝ, František a HAVLOVÁ, Eva. *Doc. PhDr. František Kopečný, DrSc.: 1909-2009*. [Česko: s. n., 2009], s. 1 – 3.

²⁸ Srov. ČERNÝ, Jiří a HOLEŠ, Jan. *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. 1. vyd. Praha: Libri, 2008, s. 340.

²⁹ Srov. VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 441.

inovativně interpretoval vztahy mezi gramatickým a lexikálním významem sloves a dospěl k trojčlennému vidovému systému, který se skládá z dokonavosti, prosté nedokonavosti a neaktuální násobenosti.³⁰ Důležitý byl rovněž jeho poznatek, že vidový systém se utvářel až na sklonku praslovanštiny, a že „některé staré jazykové doklady, zejména staroslověnské, ještě svědčí o jeho neustálenosti.“³¹ V knize *Základy české skladby* se Kopečný zabýval gramatikou věty. Při definici věty vycházel z tradiční závislostní syntaxe, tedy ze vztahu predikace a nabádal ke studiu obsahové stránky syntaxe.³²

Kromě těchto dvou významných vědeckých odvětví se František Kopečný věnoval i onomastice a celý svůj život přispíval do prostějovského kulturního časopisu *Štafeta*. A právě tyto články byly zaměřeny nejen na historii slov a jejich významů, ale i na původ místopisných názvů Prostějovska či vlastních jmen. První články ve *Štafeti* začal Kopečný vydávat v roce 1969, přibližně v době, kdy končil svou pedagogickou činnost na Univerzitě Palackého v Olomouci. Až do své smrti, do roku 1990, vydal okolo 50 článků a po jeho smrti vyšlo ještě několik dalších. Na jeho popularizační činnost se často zapomíná, ale při příležitosti stého výročí narození Františka Kopečného vyšel sborník článků, které napsal pro časopis *Štafeta*. Kniha *Dobrodružství etymologie: články Františka Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta* obsahuje plné znění jeho článků určených pro širokou veřejnost, ale nepostrádajících předávání vědomostí. Mnoho ze svých příspěvků tematicky věnoval reáliím Prostějovska, ale jeho články byly populární především proto, že se Kopečnému podařilo to, co se podaří jen málokterému vědci, a to „zasvětit čtenáře srozumitelnou a čtivou formou do tajů svého oboru, ale hlavně dokázat, že jeho obor, tedy jazykověda, má své opodstatnění, nesporné kouzlo a může být zajímavý pro širokou laickou veřejnost.“³³

Jedním z největších přínosů Františka Kopečného však bylo sepsání *Etymologického slovníku jazyka českého*. Podobně jako na *Stručný slovník etymologický jazyka*

---

³⁰ Srov. VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 68.

³¹ KOPEČNÝ, František a HAVLOVÁ, Eva. *Doc. PhDr. František Kopečný, DrSc.: 1909-2009*. [Česko: s. n., 2009], s. 2.

³² Srov. ČERNÝ, Jiří a HOLEŠ, Jan. *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. 1. vyd. Praha: Libri, 2008, s. 340.

³³ KOPEČNÝ, František, BIČAN, Aleš a HAVLOVÁ, Eva (eds.). *Dobrodružství etymologie: články Františka Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. *Studia etymologica Brunensia*, s. 7 – 8.

československého i na Kopečného slovník vzniklo mnoho recenzí, tyto však nebyly ani zdaleka tak kritické. Do časopisu *Naše řeč* opublikoval svůj posudek Viktor Kripner, celé její znění je dostupné na internetu nebo v příloze této práce. *Etymologický slovník jazyka českého* je dílem Josefa Holuba a Františka Kopečného, ale vychází nejen z druhého vydání Holubova *Stručného etymologického slovníku jazyka československého*, ale opírá se zároveň i o stěžejní etymologická díla, články a studie. Slovník je daleko vědecktější než jeho předchůdce, ale zůstalo abecední uspořádání podle slov, nikoliv podle slovních základů. Úvod slovníku se věnuje zejména historickému přehledu hláskových změn a tím se povznáší na úroveň vysokoškolské příručky. Jednotlivé kapitoly úvodu pojednávají o postavení českého jazyka, otázce hypotetického indoevropského prajazyka, o tzv. satemových a kentumových jazycích, o slovanských jazycích a jejich roztrídění na pět jazykových skupin. Ve slovníku je také možné nalézt stručný a přehledný výčet praslovanských konsonantů a vokálů, přehled českých hlásek podle jejich původu, kapitolu o odvozování slov a jejich stavbě, kořenech, významu, rozvrstvení podle původu a stáří. Viktor Kripner dále kladně hodnotí bystré sledování pramenně doložené historie některých lexémů. Na první pohled nemají některé lexikální jednotky zdánlivě žádnou spojitost a jen díky nahlédnutí do historie a vzdálených jazyků se nám odkrývá jejich souvislost. Ve slovníku se ovšem dá nalézt i spousta chyb. Množství z nich je zaviněno naléhavostí rychlého vydání slovníku, jak sami autoři v předmluvě uvádí. Jde například o chybějící nové výklady, některá hesla by bylo možné opravit nebo doplnit, a také některá slova, volající po etymologickém výkladu, přidat. Mnohé z chyb nalezneme opravené ve věcných dodatcích a doplňcích a významnou pomůckou je i připojený index slov domácích, cizích, vlastních jmen, slov slovanských i neslovanských jazyků, např. litevštiny, lotyštiny, rumunštiny, řečtiny, latiny, italštiny, francouzštiny a dalších. Je samozřejmé, že dnes už Slovník Holuba – Kopečného nemůže uspokojit náročnější čtenáře, vzhledem k neustálému přívalu nových slov, ale i přesto je dílo užitečné a velmi dobré. Naprosto se shodují s Viktorem Kripnerem v tom, že by se měla ocenit snaha autorů přihlížet co nejvíce k příbuznosti slovanských slov, protože se díky jejich práci čtenáři odhalí skryté spojitosti slov.³⁴

---

³⁴ Srov. KRIPNER, Viktor. Nový etymologický slovník český. *Naše řeč* [online]. 1953, 36 (5-6), s. 152 – 158 [cit. 2016-04-01]. Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4293#_ftn1

6. Analýza autorských zásahů

František Kopečný při přepracování původního Holubova slovníku (*Stručný slovník etymologický jazyka československého*, 1937) velkou část hesel upravil. Analýza těchto autorských zásahů a úprav slovníku je jádrem práce.

Na první pohled je ve slovníku patrná především úprava typografická. Josef Holub ve svém slovníku použil dle mého názoru velmi nepřehledné a zbytečné typografické uspořádání. Hesla jsou trojího druhu a rozlišena sazbou – tučnou slova domácí, slova přejatá jsou uvedena proloženě a hesla slov odvozených položena dále od kraje.³⁵ Rozdělení se může zdát nepřehledné především u hesel slov odvozených, protože lze výrazy snadno přehlédnout. Navíc pro etymologický slovník je toto dělení zbytečné, u všech hesel musí být uveden původ.

Popsanou typografickou úpravu František Kopečný v novém slovníku vynechal. *Etymologický slovník jazyka českého* (v analýze dále jen jako ESJČ) vychází z 2. vydání *Stručného slovníku etymologického jazyka československého* (dále SSEJČ). Jednotlivá hesla byla různým způsobem upravena, doplněna, ale jak je uvedeno již v úvodu: i přes pronikavé přepracování a doplnění nebylo možno (a částečně ani radno) měnit zcela zásadně ráz původního slovníku, a to pro naléhavou potřebu dalšího vydání a spojené s tím rychlé tempo nutné revise.³⁶ K analýze změn bude sloužit reprezentativní výběr slov vydaných pod písmenem „K“. Na základě druhů úprav jednotlivých lexikálních jednotek jsem vytvořila následující klasifikaci:

- 1) Hesla nová
- 2) Hesla vynechaná
- 3) Dílčí přeměna hesla
- 4) Doplnění hesla
- 5) Celková přeměna hesla
- 6) Hesla beze změny

---

³⁵ Srov. HOLUB, Josef. *Stručný slovník etymologický jazyka československého*. 2. zcela přeprac. vyd. Praha: Unie, 1937, s. 1.

³⁶ Srov. HOLUB, Josef a KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. přeprac. vyd. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952, s. 5.

6.1. Nová hesla

Do kategorie nová hesla spadají lexémy, o které František Kopečný obohatil *Etymologický slovník jazyka českého*. U písmene „K“ bylo přidáno 149 nových přejatých slov a dokonce i některé lidového původu a staročeské, na které nejspíš Josef Holub zapomněl, anebo je vynechal úmyslně.

U této skupiny lexémů nemůžeme hovořit o žádných dílčích změnách, protože je nemáme s čím srovnat. Nicméně všechny se vyznačují popisem původu slova (uvedení tvarů v různých jazycích a jazyka, který byl pro češtinu výchozím) a významu, případně průběžných změn významu. Jako příklad jsem vybrala následující hesla, jež mě svým původem a významem zaujala nejvíce. Tuto skupinu hesel jsem rozdělila dále na dvě podkategorie. Jde o slova nově vytvořená a lexémy již existující dříve, ale v původním SSEJČ vynechané. Jako první uvedu několik příkladů nově vytvořených slov.

Prvním vybraným heslem je nové slovo **kabina**, pocházející z francouzského *cabine*, a to z anglického *cabin*, neboli „místnost pro důstojníky na lodi“. Má souvislost s románskými lexémy typu italské *capanna*, španělské *cabaña*, jež jsou z vulgárního latinského *capanna* „chatrč“. Podobně i francouzské deminutivum *cabinet*, česky *kabinet*, původně šlo o vedlejší pokoj, pak pracovnu (například ministra, později metonymicky i kabinet vlády).

Jako druhé heslo jsem zvolila lexém **kádr**, pocházející z románských jazyků, jehož prvotní význam byl „vymezený, ohraničený prostor, pak základ něčeho“. Například vojenský základní útvar nebo pracovní kádr, jak známe slovo dnes.

Za třetího reprezentanta této skupiny jsem vybrala nedávno vzniklý lexém označující obchodní propočet, tedy **kalkulace**. Do češtiny se dostal z latiny (*calculus* znamená „kamínek“), podle tehdejšího počítání na kamínky.

Následující heslo **kampaň** bylo převzato z francouzštiny, kde *campagne* znamená „venkov, nebo též vojenská výprava, či práce konaná jen v jistém období“, a to pochází z latinského *campus* „pole“. Z téhož základu je i církevněslovanské *kopina* „roští“ a polské *kępa* „ostrůvek na řece“. V italštině označuje *Campagna* (ze staršího *Campania*) pobřežní bažinatou rovinu na jih od Říma, dnes již vysušovanou. Česká lexikální jednotka *zákampí* a pomístné *Na kampě* je z němčiny.

Pátým vybraným slovem je **kanon**, jenž vychází z francouzského *canon*. Lidově se jím označuje „dělo“, ale původně se jednalo o technický termín pro zavodňování, a tak má původem blízko ke slovům *kanál* a *konev*.

Lexém **karanténa** pochází opět z francouzštiny a jde o nově vytvořené slovo. *Quarantaine* znamená „čtyřicítka“ dní, v jejichž průběhu trvala izolace lidí, lodí v době epidemií.

Sedmým zástupcem skupiny nově přidaných hesel je **kariéra**. Tentokrát vychází lexém z italského *carriera*, což znamená „dráha“; francouzsky *carrière* s původním významem „lomy“. Základem bylo předindoevropské **carra* „kámen“ a odtud vznikl název pro alpské pohoří Karavanky, Karpaty, snad i Kras.

Jako další jsem vybrala heslo **katakomy**. Jedná se o pomnožný lexém, jenž byl vytvořen z řečtiny a původně charakterizoval „chodbovitě podzemí v chrámech k tajnému pohřbívání, zpravidla s mumifikací“. Katakomy byly často vestavěné do zbořených pohanských chrámů.

Nová lexikální jednotka **kolonie** označuje „osadu v dobytém území nebo samo území“, podobně vznikl i název pro město Kolín. Slovo je příbuzné k latinskému lexému *colere* (s významem „pěstovat, sídlit“), odtud vzniklo i slovo *kultura*, původně „pěstění“; v lidové češtině se užívá pro hospodářský stroj název *kultivátor*.

Následující příklad, slovo **komunista**, vychází z latinského *communis* „společný“. Bylo vytvořeno francouzským socialistou E. Cabetem jako politický termín. Zde patří i na první pohled nezřetelná příbuzná slova *komunikace*, *ex-komunikace* „vyobcování z církve“.

Za jedenáctého zástupce této skupiny jsem si vybrala heslo **kravata**. Jedná se o výpůjčku z němčiny *Kravatte* a to souvisí s *Kroate* „Charvát“. Za třicetileté války nosili charvátští žoldnéři poprvé šátky uvázané kolem krku.

Následujícím vybraným heslem je **kucmoch**. Jde o lidové označení pro druh jídla, vytvořené pravděpodobně z řeckého *kukkia* „boby“ s expresivním zakončením podle německého *machen*, tedy jídlo „udělané, ukutěné narychlo“. V církevněslovanském jazyce *kucbja*, ruský *kutěž* „smaženec“ a *kutbja* „jídlo z rýže s medem a hrozkami, na způsob českého štedrovečerního kuby“, příbuzným je i verbum *kutiti*.

Jako další lze popsat heslo **kumpán**. Pochází pravděpodobně z románských jazyků (francouzsky *compagnon*). Ve starší češtině byl pod tímto lexémem chápán starší student působící ve škole jako pomocník, někdy také v hospodě „pomáhal“ s pitím; původním významem „kdo s kým jí chléb“ (latinsky *companis*), podobně vznikla i lexikální jednotka *soudruh*.

Nové heslo **kurs** bylo do češtiny přejato z latinského slova *casus* „běh“. Francouzsky *course*; tímto způsobem vznikly i složeniny *konkurs* (konkurs firmy – „úpadek, sběh věřitelů“), *rekurs*, *exkurse*; příbuzným je také *kurýr* (původně „běžec, posel“) a nový lexém *corso* (z italštiny „hlavní třída, náměstí, kde se lidé procházejí“). Prapříbuznou je snad i lexikální jednotka *chrt*.

Lidový lexém **kvartýr** je výpůjčkou ze starofrancouzského *quartier* „čtvrť“ ve významu „městská čtvrť, obydlí“. Do francouzštiny se slovo dostalo ze středolatského *quartārius* (čtvrtina jako dutá míra; ve staré češtině také „věrtel“ či lidově „čtvrtně“ piva). Příbuzné je i slovo *kvartál* (čtvrtletí) – všechny lexikální jednotky vychází z latinského *quartus* neboli „čtvrtý díl“.

V ESJČ jsou bohatě zastoupena i slova, která nebyla nově vytvořená, ale Josef Holub je při tvorbě svého slovníku vynechal. Jde o lexémy doložené v jiných starších slovnících. Nejčastěji František Kopečný odkazuje na Slovník Josefa Jungmanna,³⁷ zpravidla se jedná o hesla sloužící jako *usus* v Jungmannově době. Z jakého důvodu tato hesla Josef Holub vynechal, se můžeme pouze domnívat. Je možné, že v době, kdy slovník psal, nebyla příliš užívaná. Některá samostatná hesla ESJČ jsou také v SSEJČ uvedena pod jinými hesly, například odvozená substantiva pod příslušnými verby, patrně tak Josef Holub nepovažoval za důležité uvést je jednotlivě. Ať už to bylo jakkoliv, následující příklady nejsou zástupci nových slov, nýbrž pouze hesel, jimiž F. Kopečný slovník obohatil.

Prvním vybraným heslem, které bylo doloženo už v Jungmannově Slovníku, ale Josef Holub jej vynechal je **kabrňák**, tedy lidově „silák, či chlapík“, ale původně vychází z latinského výrazu *caverna* – „prohlubeň, jáma v rybníce“, kam se při výlovu uchylovaly nejtěžší ryby (kabrňáci).

---

³⁷ F. Kopečný v ESJČ nezaznamenal, z jakého vydání Jungmannova Slovníku čerpal, tak uvádím jako zdroj nejnovější vydání, díl druhý, ve kterém jsou zahrnuta hesla začínající písmenem „K“. JUNGSMANN, Josef. *Slovník česko-německý. Díl II, K – O*. 2. nezm. vyd. Praha: Academia, 1990.

Druhým je lexém **kamarila**. Do češtiny se tato lexikální jednotka dostala skrze němčinu, původně však pochází ze španělského *camarilla* „král, kabinetní rada“. Ve španělštině fungovala jako deminutivum k latinskému *camera*. Postupem času došlo k jejímu zobecnění a od roku 1848 ji chápeme jako označení pro „dvorní kliku“.

Třetím příkladem v pořadí je heslo **kamelie**, jde o botanický název pro „ozdobný keř“ japonského původu. V Jungmannově Slovníku bychom mohli rostlinu hledat pod heslem *kamelka*. Keř pojmenovali podle misionáře a brněnského jezuitu Camela, jenž jej přenesl do Evropy.

Heslo **kanape** vychází z francouzštiny (*canapé*) a němčiny (*Kanapee*). Opět se jedná o lexém uvedený už u Jungmanna, ale v SSEJČ vynechaný. Častěji se používá lidové označení pohovka. V řečtině termín označoval „lůžko chráněné proti moskytům“.

Za pátého zástupce této skupiny jsem vybrala staročeský lexém **kantor** původem z latiny, kde *cantor* znamená zpěvák (odtud vznikl i kancionál, kantiléna, kantáta). Prapříbuzným k lexému kantor je slovo káně. Oba vychází z původního latinského onomatopoického *cano* „zpívám“. Ve středověkých školách byl totiž kantor výpomocný učitel, který zároveň opatroval chrámový zpěv a hudbu.

Jako další je možné uvést specifické heslo **kápě**. Jedná se o staré slovo, jehož stručný výklad Josef Holub ve svém původním slovníku uvádí pod starším slovním tvarem kápí a pod verbem kapati zmiňuje lidové rčení „Medardova kápě 40 dní kape“. Kvůli tomuto rčení došlo ke kontaminaci (sdružování či křížení slov blízkých tvarem nebo významem) s výrazem kapka. Původem lexikální jednotky kápě je však latinské *cappa* znamenající kněžský plášť i „přes hlavu“. Lexém je příbuzný se slovy kapuce a čapka (příbuznost je možné pozorovat i v cizích jazycích, například německé *Kappe* označuje význam kapuce, čepice a kukla).

Následující heslo se opět objevilo i ve Slovníku Josefa Jungmanna. Lexikální jednotka **karnýr** pochází z německého *garnieren* – opatrovat něco něčím. Do dnešní podoby se dostalo díky lidové disimilaci, během které bylo slovo zjednodušeno na kanýr.

Osmým příkladem je **kašpárek**, lexém utvořený expresivně ze jména Kašpar, podle německého *Kasperl(e)* – šprýmař ve starších vídeňských lidových hrách, vznikla tato

typická postava v lidových loutkových hrách. V lidové řeči se užívá i ve významu „udělat si z někoho kašpara“.

Jako devátý příklad jsem vybrala lexikální jednotku **klerika**. Heslo s významem „kněžský talár“ bylo přejato z francouzského *clerc* „duchovní, též soudní nebo notářský písař“. Slovo uvedeno už u Jungmanna, souvisí s řeckým *klēros*, původně s výkladem „dřevěný kolík, jímž se vyrývaly posvátné značky“; pak „kněžský výkon, stav“.

Dalším vybraným heslem je **kocanda**. Lexikální jednotka vznikla expresivní obměnou z německého *kotsate* (*kossate* znamená „obyvatel chaloupky“). Lexém se užíval jako název hostinců a osamělých horších chalup na konci vesnice.

Staré slovo **kozlík** můžeme najít i v Jungmannově Slovníku. Jde o zástupce změny, kdy je v SSEJČ heslo zmíněno pouze jako odvozenina od lexikální jednotky *koza*. V ESJČ slouží jako samostatné heslo, jsou pod ním vysvětleny i oba významy. Prvním z nich je název rostliny (tedy botanický termín), jež dostala jméno podle „kozliho“ zápachu. Druhým je „sedadlo kočího“ na voze, vytvořeno podle německého *Kutscherbock*.

Heslo **krmití** je v SSEJČ uvedeno pod heslem *krmě*, toto heslo zase naopak chybí v ESJČ. Kdybychom srovnávali tyto dva lexémy, přiřadili bychom jej ke skupině doplnění. Obsah je téměř totožný, v ESJČ je navíc uvedena krátká poznámka u několika odvozenin.

Třináctým zvoleným příkladem je staré **kruchta**, které se do češtiny dostalo skrze staroněmecké *krufta*, *kruchta* ze středolatinšského *crupta*, jež je z řečtiny *kryptē* „skryš, jeskyně“. Původně se jednalo o „hrobku“ v chrámech na oltářní straně, pak název přenesen na vyvýšené místo pro zpěváky, s hrobkou sousedící, jež se později zřizovalo v zádi chrámu. Též ve vesnických hospodách pro hudbu (kruchtička). Lidovou obměnou tak zde patří snad i lexém *krecht* ze stejnojmenného staroněmeckého výrazu s významem „kanál, hrob“.

Jako další jsem vybrala staročeské slovo **krumplování**. Bylo přejato z německého *krumm* „křivý“. Dílo krumpéřské, točené – vyšívání zlatem a drahokamy. Patrně příbuzný i název pro město Krumlov (staročesky Krumplov).

Následující příklad **křeniti se** je možné dohledat už i u Jungmanna. Znamená „šklebit se, cenit zuby“ a vznikl nejspíš jako expresivní „ošklíbati se“ jako nad nastrouhaným křenem, nesouvisí-li se staročeským *křenúti* (křehký).

Lexém **kukačka** se v SSEJČ nenachází samostatně, ale pod heslem *kukati*, verbum v přepracovaném slovníku chybí. Při srovnání těchto dvou lexikálních jednotek je heslo v ESJČ bohatě rozšířeno o další paralely v jiných jazycích (litevské *kukuoti*, řecké *kokkytēs*, francouzské *coucou* apod.). Lexém byl vytvořen z indoevropského onomatopoického základu **keu-* a variant pro ptačí křik, prapříbuznými jsou tak i slova jako *kavka*, *čejka*, *kejhati*, *sova*, *sýkora*.

Předposledním vybraným heslem uvedeným už v Jungmannově slovníku je **kura**, převzaté z latinského *cura* „péče, ošetřování“, vulgárně i *kurýrovat* „léčit“. Odtud vznik i lexikálních jednotek *manikura*, *pedikura* z latinského *curare* (pečovati), dále i *kuratorium*, *kuratela* „ochranná správa“, *kurát* „vojenský duchovní“. Podobně také *akorát* z latinského *accuratus* „pečlivě, přesně“.

Posledním uvedeným příkladem je **kvádr**, heslo převzaté z německého *Quader* „kamenný čtverhran“, a to z latinského *quadrus* k latinskému *quadrātus* „čtyřhranný, čtyřboký“. Jedná se opět o starší lexém, uvedený i v Jungmannově slovníku.

6.2. Vynechaná hesla

Druhou skupinou jsou slova, jež naopak František Kopečný vypustil a do nového slovníku nezařadil. Jedním z důvodů je například archaičnost výrazu, kdy pro danou věc používáme v dnešní době lexém odlišný. Dalším důvodem je zastaralost nejen formy, ale i významu slova. Tato skupina se u písmene „K“ skládá z 60 hesel.

Častý je také případ, kdy je původní heslo v Etymologickém slovníku jazyka českého zařazeno pod heslo jiné. Některá hesla jsou vynechaná, protože významy lexémů jsou uvedené pod některým příbuzným slovem. František Kopečný zavedl systém, v němž uvádí etymologický výklad jen u slov základních. Josef Holub má ve svém původním slovníku vysvětleny jednotlivé odvozeniny a příbuzné lexémy zvlášť, u základního slova pak opět odvozeniny zmiňuje, ale bez významů. Takové opakování se jeví jako zbytečné. Ovšem takových příkladů není mnoho, jedná se o jednu z nejméně zastoupených kategorií lexémů.

Jako první příklad jsem zvolila heslo **kající**, které je v ESJČ uvedeno formou poznámky u verba *káti*. V SSEJČ je heslem samostatným, avšak velmi stručným. Obsahuje pouze pár odvozenin, slovenský překlad a odkaz na heslo *káti*.

Druhým vybraným heslem je **kapalina**. Podobně jako u předchozího hesla je tomu tak i u tohoto. Ve SSEJČ je opětovně heslo samostatnou velmi stručnou záležitostí. V ESJČ je slovo zprostředkováno skrze heslo *kapati*.

Lexém **klatý** se užívá pouze s předponou *pro-*. V ESJČ je uvedeno s touto předponou, spadá tedy pod písmeno „P“. Ve SSEJČ je odkaz na verba *klnouti* a *klíti*. Pod druhým z nich se i v ESJČ nachází poznámka o hesle *proklatý*.

Dalším zvoleným příkladem je **kmotra**. V ESJČ jsou všechny významy a původ lexému popsány pod heslem *kmotr*. V SSEJČ se nachází obě dvě slova jako samostatné heslo. Lexikální jednotka byla převzata z latiny (*commater* „spolumatka“), dále jsou pod hesly uvedeny nejrůznější odvozeniny jako například *kmotřička*, *kmotrovství*, *rozkmotřit se*, apod.

Páté vybrané heslo je opět zástupcem té skupiny slov, která jsou v obou slovnících zmíněna, ale jejich význam bychom našli pod jinými hesly. Lexikální jednotka **kukati** je v ESJČ vedena jako *kukačka*. Při srovnání těchto dvou slov je heslo v ESJČ bohatě rozšířeno o další paralely v jiných jazycích (litevské *kukuoti*, řecké *kokkytēs*, francouzské *coucou* apod.). Vytvořeno z indoevropského onomatopoického základu **keu-* a variant pro ptačí křik, prapříbuznými jsou tak i slova jako *kavka*, *čejka*, *kejhati*, *sova*, *sýkora*.

Následujícím heslem je **kůstka**, tedy zdobnělina slova *kost*. Ve Stručném slovníku etymologickém jazyka československého je lexém *kůstka* uveden samostatně, podle mého názoru, především kvůli slovenštině (*kostka*, *kostočka*), kde má dva významy („*kůstka*, *pecka*“).

Jako předposlední jsem vybrala kmenotvornou příponu **-ký**. Vychází ze dvou základů, a to z **-kb* (adjektiva *sladký*, *lehký*, *krátký*, *měkký*, *těžký*) a z **-kb* (*daleký*, *široký*, *nízký*, *vysoký* – adjektiva významu prostorového), při komparaci se přípona odsouvá (*další*, *širší*, *nižší*, *vyšší*).

Posledním příkladem skupiny vynechaných hesel je příponový kmen –**kyně**. Vznikl mylnou dekompozicí slov jako *prorok-yně*, ale při srovnání s příponou –yně existují lexémy jako *přítelkyně*, *jezdkyně*, *vůdkyně*.

6.3. Dílčí přeměna hesla

Třetí klasifikační kategorií je tzv. dílčí přeměna hesla. Jedná se především o opravu etymologické části v místech, kde se rozcházela s výsledky vědeckého bádání.³⁸ Hesla jsou doplněna o nové výklady a především také slovanské paralely.

Ze slovanských jazyků je vždy uvedena ruština, polština a srbocharvátský jazyk. Tato paralela nám ukazuje, jak blízké jsou si vzájemně slovanské jazyky, často je mezi hesly minimální rozdíl. Ruština tak slouží jako zástupce východní větve slovanských jazyků, polština jako představitel západní větve a srbocharvátština je reprezentantem jihoslovanské větve.

Výraznou a dle mého názoru užitečnou změnou bylo seškrtní hláskově zcela paralelních slovenských podob slov. V SSEJČ je slovenská podoba velice častá, a to i v případech, kdy se výrazy hláskově shodují.

Velkým přínosem bylo také upravení míry hnízdování slov. V SSEJČ je počet vyjmenovaných odvozenin mnohem vyšší než v pozdějším ESJČ. V něm nejde o zevrubné vypočítávání všech slov, pro přehlednost je přímo žádoucí soustředit se na výklad slov základních, a pak zejména těch odvozenin, jejichž etymologická souvislost není na první pohled patrná. Uvádět ostatní odvozeniny se jeví být zbytečným.

Na druhou stranu je třeba upozornit na ty zdánlivé „odvozeniny“, jež by zase mohly být neoprávněně za příbuzné pokládány. U čtenějších slovních čeledí zůstaly uvedeny hlavní typy odvozenin, méně běžné byly zařazeny jako hesla samostatná – ať už podle potřeby s dodatečným výkladem či jen s odkazem na hesla základní.³⁹

Do této skupiny lexémů jsem přiřadila všechna slova, u nichž došlo k jakékoliv změně (nejčastěji se jedná o opravy, a také vynechání určité informace a její následné doplnění jiným údajem, správným či užitečnějším), početně je zastoupena

³⁸ Srov. HOLUB, Josef a KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. přeprac. vyd. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952, s. 5.

³⁹ Srov. *ibidem*, s. 6.

podobně jako kategorie doplnění hesla, u písmene „K“ je to 205 hesel. U některých oprav je uvedeno také srovnání s *Českým etymologickým slovníkem* (dále jako ČES) Jiřího Rejzka⁴⁰. Porovnání slouží k ověření informací poskytnutých F. Kopečným.

Jako první příklad této kategorie jsem zvolila heslo **kaprál**. Tento lexém je typickým příkladem pro výše zmíněné opravy hesel spojené s výsledky vědeckého bádání. V obou slovnících je popsáno, že vznikl kontaminací, ale liší se jeden z jazyků původu. V SSEJČ se popisuje vznik jako křížení německého *Korporal* s latinským *corpus* „tělo“. ESJČ používá místo latiny francouzský výraz *caporal*, přičemž francouzské i německé slovo vychází z italštiny (*caporale*). Podle nového vydání *Českého etymologického slovníku* Jiřího Rejzka byla tato dílčí oprava provedená F. Kopečným správná, lexém byl převzat z francouzštiny.

Druhým vybraným heslem je **kapsa**. Jde o příklad dílčí změny, kdy byla jedna informace vynechána a zaměněna druhou, prospěšnější. Josef Holub v SSEJČ popsal překlad do slovenštiny. Slovenština má také výraz *kapsa*, avšak znamená *batoh*, naopak český výraz *kapsa* se překládá jako *vrecko* a *kapesník* jako *vreckovka*. Tato souvislost je jistě zajímavá, nýbrž z hlediska etymologie a významu hesla zbytečná. V ESJČ tak tato informace chybí a je kompenzována novým významem odvozeniny *kapsář* (nejen velká kapsa, ale též kapesní zloděj).

Třetím příkladem je heslo **kardinál** převzaté z latinského *cardinālis* (stěžejní, hlavní). *Etymologický slovník jazyka českého* se s původním Holubovým SSEJČ rozchází ve vysvětlení významu hesla, i když jsou v obou slovnících podobné; v prvním případě se jedná o „vedoucího člena katolického biskupského sboru“, ve druhém o „vyšší duchovenstvo v Římě, sídle papežském“.

Následující termín **kasárna** je podobným příkladem, jako první uvedené heslo této skupiny. V obou slovnících jsou hesla uvedena, ale rozchází se v jazyce původu. Josef Holub uvádí španělštinu (*caserna*) a František Kopečný jako zdrojový jazyk použil italštinu (*caserma*). V ESJČ je dále heslo doplněno o výchozí význam „zbrojnice“ – složenina slov *casa* „dům“ a *arma* „zbraň“. U tohoto hesla je v ČES jako výchozí lexém místo španělštiny a italštiny uvedeno staroprovensálské *cazerna*.

---

⁴⁰ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 3. vyd. (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015.

Jako pátý příklad jsem zvolila lexém **kat**. V obou slovnících je zmíněno, jak je možné vykládat původ hesla kromě klasického německého zdroje (*Gatte*); v SSEJČ je napsán výklad z verba *kázati* s poznámkou, že se jedná o hláskově obtížnou interpretaci; ESJČ tuto teorii zjednodušil na kořen *ka- (vykonavatel trestu) a odkaz na termín *káti se*. Ani v ČES nenalezneme jasný výklad, původ slova je nejasný.

U lexému **klamati** došlo opět k opravě. Tentokrát se projevila vynecháním informace. Konkrétně se jedná o to, že v SSEJČ jsou jako příbuzná uvedena slova *klímati* a *klemžiti*. ESJČ zmiňuje pouze vzájemnou příbuznost mezi hesly *klímati* a *klemžiti*, jenže žádná spojitost s verbem *klamati* uvedena není. Podle ČES se praslovanský tvar *klamati spojoval s verby *klonit* a *klímat*, ale s jiným rozšířením a významovým posunem.

U sedmého příkladu **klen** došlo k vyjasnění původu slova. Ve SSEJČ se můžeme dočíst, že původ hesla je nejasný, avšak při přepracování výchozího slovníku byla tato informace zaměněna jinou. Heslo se spojuje se staroirským *hlyn* a německým *Lehne*. Správnost této opravy dokládá i ČES.

Další lexikální jednotka může sloužit jako příklad pro výše popsané utřídění odvozenin. V ESJČ je u hesla **klepati** mnoho odvozenin vynecháno a zůstaly pouze ty hlavní jako *klepy* a *klepátko*. Zdůrazněno je verbum *klopiti*, jež Josef Holub uvádí jako příbuzné a František Kopečný upozorňuje na rozlišování, i když příbuznost hesel není zcela vyloučena – možná neutralizace původního onomatopoického kořene.

U lexému **klí** se slovníky shodují, že původ je nejasný a popisují pravděpodobný vznik slova. Rozdíl je však v tom, že v SSEJČ je vše popsáno pod tímto heslem, v ESJČ je odkaz na verbum *klíčiti* a původ je vysvětlen tam. Kopečný nás dále informuje o rozlišování se slovem *klih*, podle něj se nejedná o příbuzné slovo, jak se někdy mylně uvádí. V ČES je naopak u hesla *klih* uvedeno, že jeho staročeská podoba byla právě *klí*.

Při přepracování hesla **klopota** byla souvislost slova s verbem *klopiti* nahrazena verbem *klapati*, dále je heslo doplněno o příbuznost s lexémem *klopýtat*, vychází asi z baltoslovanského onomatopoického základu – lotyšské *klupt* znamená klopýtat.

Jedenáctým příkladem je lexikální jednotka **kluk**. V SSEJČ jsou dva významy slova, tedy „chomáč“ a „hoch“, dána jako samostatná hesla, pravděpodobně kvůli typografickému značení hesel domácích a přejatých, v ESJČ jako jedno heslo, u kterého je zkrácen popis baltoslovanské dublety a souvislost s litevštinou ve významu *krčít se*.

Následující změna pramení z toho, že autoři při vypracování hesla zvolili jako výchozí jiná slova. V ESJČ je u hesla **kočka** pouhý odkaz na *kocour* a všechny významy a odvozeniny vyloženy tam, v SSEJČ je to naopak a vše je právě popsáno pod heslem *kočka*. Ani při srovnání hesel *kocour* a *kočka*, nejsou totožná, v ESJČ je lexém doplněn i o další významy a vysvětlení.

Další vybraným heslem je **koš**. V SSEJČ je uvedeno jako příbuzné slovenské *košiar* „proutěná ohrada pro ovce, chované především pro výrobu sýra“, ale v ESJČ F. Kopečný nabádá k rozlišování těchto dvou lexémů, nejspíš tak došlo k opravě kvůli novým výsledkům vědeckého bádání. Heslo bylo dále doplněno o rčení „dát košem“ a jeho původ (německé *Korb geben*) a význam „nepořízení ve věcech milostných“.

U lexikální jednotky **koza** bylo opět vynecháno velké množství nepřehledných a nadbytečných odvozenin, vždy je uvedeno pouze hlavní odvozené slovo, další odvozeniny od něj se už neuvádí. Rozšířeno o vysvětlení „k“ na začátku slova, jde o praslovanské náslovné „k–“ asi z rázového nasazení (podobně jako u *kost*), například v litevštině se „koza“ řekne *ožka* a „kozel“ *ožis* (staroindicky také *adža* a řecky *aix*).

Jako patnáctý příklad jsem zvolila lexikální jednotku **krákati**. V obou slovnících je heslo rozděleno na dvě části podle významu. Nejprve je slovo chápáno jako „ptačí křik“. Zde udělal F. Kopečný změnu, zaměnil některé odvozeniny a přidal srovnání s německým *krähen, Krähe* „vrána“. Ve druhé části „tahat za vlasy“ pouze vynechal příbuzné lexémy *křeč* a možné *kluk*.

V SSEJČ je původ slova **krb** označen jako nejistý a uvedeny jsou tak pouze překlady do obvyklých slovanských jazyků (srbocharvátského, polského a ruského). V ESJČ se už dozvíme o původu slova víc informací, například praslovanský základ **kьrbь* (příbuzné *kouřiti*), možnou prastarou kontaminaci kořenů od různých původů.

Prapříbuzným slovem je možná i *krásný*. Z výše uvedeného praslovanského základu vychází i latinské *carbo* „uhel“, odkud pochází lexikální jednotky *karbid*, *karbol*, ale i *karbanátek*. Výklad slova v ČES se shoduje s Kopečným, dodnes je původ nejasný.

Následující lexém **kresliti** vychází z polského *kreslić* (polsky *kresa* „čára“). V SSEJČ se původ slova dále nerozebírá, už jsou uvedeny pouze odvozeniny. V ESJČ výklad původu pokračuje, polský lexém pochází z německého *Kreis* „kruh“, *kreiseln* „kroužiti“, odvozeniny uvedeny nejsou, pouze překlad do slovanských jazyků. Jiří Rejzek se v ČES shoduje s Kopečným, že polský lexém byl přejat z němčiny.

U dalšího příkladu **křemen** F. Kopečným po přepracování vynechal odvozená slova *křemínek*, *křemenitý*, *Kremnica*, a naopak dodal praslovanský základ (*kremy, genitiv *kremene*, akuzativ *kremenъ* – odtud přenesení i do nominativu). Dále snad heslo souvisí se staroseverským *skráma* „rána“, staroněmeckým *schramen* „rozříznout“, a pak by i lotyšské *krams* „křemen“ patřilo ke kořeni **krem-* „kromě“. Praslovanský základ *kremen vznikl asi předslavanskou metatezí z *kermen.

U lexikální jednotky **křísiti** je v ESJČ staročeská podoba nahrazena praslovanskou, je přidáno srovnání s dalšími slovanskými jazyky (církevněslovanský jazyk *въскрѣsiti*, polština *krzesić*, ruština *voskresit'* - „Christos voskrése“ znamená „Kristus vstal“, velikonoční pozdrav Rusů). Vykládá se z baltoslovanského základu *kreip, tedy praslovanské *krēpsti s původním významem „jarní probouzení přírody“. Příbuzným je i slovo *křepký* („silný, zdravý“).

Jako předposlední jsem zvolila lexém **kuchyně**. V ESJČ se pro srovnání neuvádí německé slovo *kochen*, ale *Küche* a také italské *cucina* „kuchyně“. Několik odvozenin spolu s překladem do slovenštiny je vynecháno, a heslo je rozšířeno o latinské *coquo* „vařím“, s nímž je příbuzné verbum *péci*.

Posledním vybraným heslem je **kupa**, u kterého došlo k vynechání několika odvozenin a bylo rozšířeno o původní význam – „nádoba“ podle latinského *cupa* (odkud je odvozeno i *kbel*, *koflík*, *kupole*) a také assyrské *kuppa* „nádoba“, opačný význam však má staroindické *kūpā* „jáma“ a řecké *kypē* „prohloubenina“ a i latinské *cupa* „výklenek pro hrob“.

6.4. Doplnění hesla

Čtvrtá skupina se skládá, spolu s dílčí změnou, z nejvíce hesel. Písmeno „K“, jež jsem podrobila analýze, zahrnuje 204 hesel. Jednotlivá hesla byla doplněna o různé informace, díky kterým se stal dříve odmítaný slovník uznávaným.

První změnou je u slov domácích doplnění o praslovanskou podobu slova. Ve *Stručném slovníku etymologickém jazyka československého* často chybí, což lze považovat za velký nedostatek.

Další změnou je doplnění novými výklady. Při přepracování si Kopečný dal práci se zaznačením změny významů, jak se výklad slov časem lišil, až po to, co znamenají dnes. Například slovník vysvětluje souvislosti původu slov, která se nám dnes nezdají být příbuzná.

Významy lexémů jsou v ESJČ opravdu velmi podrobně rozpracované, kdežto v původním Holubově SSEJČ je často pouze slovo bez vysvětlení. Kopečný zpracoval do hesel i druhotné významy používané především v lidové řeči.

Podstatné zlepšení proti 2. vydání SSEJČ nastalo i ve sledování pramenně doložené historie slov. Jak jsem už uvedla na začátku, slovník bylo potřeba vydat co nejdříve, a tak nebylo možné vysledovat historii každého slova ve spisovném jazyce a nářečích. Podle Jungmannova Slovníku se alespoň zjistilo časové rozpětí základních slov a jejich hlavních odvozenin.⁴¹

Ve slovníku také došlo k rozšíření indoevropských a slovanských paralel. O slovanských paralelách jsem se již zmiňovala u kategorie dílčích změn. Hesla jsou doplněna o podobu v polském, ruském a srbocharvátském jazyce.

Co se týče indoevropských paralel, ESJČ se neomezuje pouze na zjištění, že jde o slovo indoevropské nebo prae-evropské. Uvádí se doklady v cizích jazycích, přitom se zdůrazňují především ty cizí paralely, popřípadě jejich odvozeniny, které vnikly do našeho jazyka jako kulturní termíny.

Cizí doklady jsou ponechány v pravopisné podobě příslušného cizího jazyka, doklady psané jinými abecedami jsou transliterovány. Jako příklady jsou užívány jazyky slovanské, germánské, románské, a dále latina, řečtina i maďarština. U dokladů staroindických a staroíránských je použit přepis do české výslovnosti.

---

⁴¹ Srov. HOLUB, Josef a KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. přeprac. vyd. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952. s. 6.

První vybrané heslo **kacíř** můžeme považovat za jeden z příkladů doplnění druhého typu. V SSEJČ chybí popis výkladu slova. Původní význam je „rozbíječ“ náboženské jednoty, sektář, ale později se užívalo v opačném slova smyslu, jako označení pro „pravé, čisté křesťany“.

Heslo **kamzík** bylo rozšířeno o podobu slova i v jiných cizích jazycích, do ESJČ byla například vybrána francouzština, protože francouzsky je kamzík *chamois* podle horské osady pod horou Mont Blanc Chamonix.

Třetím zvoleným slovem je **kapradí**, které je v SSEJČ velice krátké, a při přepracování bylo doplněno o to, jak se lexém z praslovanské podoby přetvořil do podoby dnešní. V SSEJČ není praslovanská podoba ani uvedena. Došlo k disimilaci a zvrtné analogii podle slov *kád'* a *lod'*.

Jako další příklad v pořadí jsem vybrala heslo **kasatí**, kde se projevuje už popsaná rozpracovanost obsahu a s tím související přidání druhotných lidových významů. K jednotlivým tvarům v dalších slovanských jazycích je připsán i jejich význam a je zmíněn i lidový smysl slova v češtině – nejen „kasat rukáv“, ale i „kasat se na koho, vysoukat si proti komu rukávy“.

U lexému **kbel** se Kopečný více zajímal o tzv. prapříbuzná slova; někteří spojují lexikální jednotku s indoevropským slovem pro prohloubeninu, jiní s asyrským *kuppa*, což znamená „nádoba“. Vyloučena není ani souvislost se slovanským *kupa* – „prohloubenina opačným směrem nahoru“. Tyto informace v Holubově SSEJČ chybí, tak jako u velkého množství hesel je i u *kbel* uveden pouze výčet ničím nevýjimečných odvozenin.

Za šestého reprezentanta této kategorie jsem vybrala lexikální jednotku **kdo**. Hesla jsou v obou slovnících podrobná a velmi rozsáhlá, slovo má spoustu odvozenin. V ESJČ je jich uvedeno ještě o něco víc, než u Josefa Holuba, navíc je napsáno, jak odvozenina vznikla (například spojka *kěž* se vyvinula z akuzativu singuláru neutra staročeského *ké* ve významu *zdali*; nebo *dotavad* a *posavad* vzniklo jako analogie k *dokavad* podle staročeského *doňadž*), tyto informace v SSEJČ chybí, z pouhého výčtu odvozenin se toho moc nedozvíme, je nám zatajena ona provázanost jednotlivých slov. Heslo je dále doplněno i o rekonstruovaný indoevropský tvar a překlad do cizích jazyků.

Lexikální jednotka **kecati** byla doplněna o další dva významy slova. V obou slovnících je napsáno, že výraz je onomatopoického původu a má prvotní význam „breptati“. Etymologický slovník jazyka českého uvádí i význam „upadnout“ (například jako kecnout do bláta) a s ním spojený „potřísnit se“ (například pokecat si šaty).

Za osmého zástupce jsem zvolila lexém **klášter**. Přepřepřování tohoto hesla přispělo k připsání dvou příbuzných slov. Jedno z nich je velmi staré, ve slovníku je zmíněna prapříbuznost s lexémem *klíč*, kterou Holub pravděpodobně opomněl. Druhé je slovo nově vzniklé, a to *klausura*.

V obou slovnících je heslo **kláti** značně rozsáhlé, nedošlo však k jeho pouhému převzetí, ale i o doplnění o další odvozeniny, které v původním slovníku chybí (např. *kladivo*, *koláč*, *kolník* – druh krmné řepy). U všech je i vysvětlen význam, což v SSEJČ chybí. Jako prapříbuzná slova jsou zmíněny i *člun*, *skála*, u kterých bychom na první pohled příbuznost nehledali. Heslo je také doplněno o podrobnější rozpracování návaznosti hesla na indoevropské základy.

U lexikální jednotky **klecavý** došlo k vysvětlení obměny písmen *k* a *c* (slovo vychází z praslovanského základu **klęk-*). Tato obměna je změnou již praslovanskou, proto je základ zakončen na *k* a ve slově *klecavý* je *c*, stejně je tomu u verb *klękati* – *klęcati* (podobně byly změnou ovlivněna i slovesa *míhati* – *mízeti*, *tahati* – *tázati*).

Jedenáctý příklad **klečeti** byl opět doplněn o vysvětlení různých odvozenin (jedna z nejpřínosnějších změn zavedených Františkem Kopečným). Například výraz *vkleče* byl původně přechodník; nebo *klekánice* znamená lidově „polednice“.

V SSEJČ se můžeme dočíst, že verbum **klemžiti** je pouhý expresivní výraz ke *klímati*, v ESJČ je navíc zmíněna i kontaminace s výrazem *klížiti* (oči se klíží).

Jako další příklad jsem zvolila lexém **klestiti**. V ESJČ je pod tímto heslem uvedena souvislost s verbem *zaklesnouti* (v Holubově SSEJČ je souvislost uvedena chybně pod heslem *klesati*, přitom bychom měli hesla rozlišovat), dále uveden praslovanský kořen, ze kterého slovo vychází, podoba lexému v cizích jazycích a jejich význam. Nakonec je heslo doplněno i o spojení se staroindickými výrazy a údajné sekundární spojení s významem „mávat sekyrou“ při prosekávání cesty lesem – odtud vzniklo lidové *klest* „klestí, klacek, kus větve“.

U následujícího hesla **klíčiti** byl přidán význam lexikální jednotky *klí*, jenž je popsán v SSEJČ pod tímto heslem. Kromě toho i o popis, jak se z *klí* postupně vytvořilo *klíč* a *klíčiti*. Původně byl tvar *klí* podobně jako *Jiří* (ve staročeštině bylo takových slov více – žebří, hřebí) a později přitvořením vzniklo *klí-k* (klí-č) – podobně jako u jiných slov žebřík, hřebík.

Heslo **kmet** je v ESJČ velmi rozšířeno. Je popsáno srovnání významu lexému v různých jazycích – v češtině a polštině byl jako kmet označován „větší sedlák“ a žena jako „selka“ (polsky *kmiotka*, ve staré češtině *kmetična*), u jižních Slovanů to byl tzv. „stařešina“ rodu, vesnický smírčí soudce, tento význam dnes odpovídá slovu *stařec*. Na Balkáně byl *komita* „vojenský zběh“. Slova vychází z latiny *comitia* (původní význam bylo „shromáždění lidu ve starém Římě“) a odtud přes francouzštinu nové české slovo *komitét* „poradní sbor“. Jedná se o několikanásobné přejetí, viz *K pramenům slov*.⁴²

Šestnáctým reprezentantem této skupiny změn je lexikální jednotka **koflík**. Při přepracování byla rozšířena o postupné přebírání z různých jazyků a dané významy. Do češtiny se slovo dostalo skrze němčinu (*Küfel*) a tam přes latinské *cupa* ve významu „baňatá nádoba, pohár“, z arménštiny *qubba* ve významu „klenutá místnost“, ze základního nezdobného slova pochází i anglické *cup* a starší přejaté *kbel*. Ve staré češtině se užívalo též slova *kredenc* v původním významu velkého rodinného koflíku, z něhož si hosté a hostitelé připíjeli na poctu a přátelství. Později se metonymicky přenesl význam slova na „skříň“, jak jej známe dnes, podle toho, kam se nádoba ukládala.

Při srovnání hesla **kohout** je na první pohled patrné, že v Holubově SSEJČ je heslo velmi stručné. Chybí zde odvozeniny jako *kokoška* (rostlina, známá pod názvem kokoška pastuší tobolka), lidové sloveso *kohoutit se* „zlobit se“. Název vznikl z onomatopoického základu napodobující kohoutí kokrhání. V ESJČ jsou uvedeny i jiné onomatopoické kořeny, v latině *gallus* „hlas, hlahol“ a v němčině *Hahn* – příbuzné k latinskému *cano* „zpívám“, odkud vzniklo i heslo *kantor*. V němčině existovala i složenina se slovem *Hahn* označující „kohoutí kousnutí“, která

---

⁴² VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

označovala ve středověku metonymicky i nevěstince. V češtině se dodnes používají lexémy *hampejz* a *pajzl*.

Dalším vybraným heslem je adjektivum **komolý**, jež bylo doplněno o indoevropský základ slova **komol-*, staroindicky *śamalam* „vada, poškození“. Expresivní původ kořene je patrný, nelze tedy s jistotou vyloučit ani příbuznost s litevským *šmulas* „bezrohý“. Jiný výklad však předpokládá prastarý přesmyk z **kolomb* (obměněno z **kolobъ*), je-li toto původní podoba, pak je asi další variantou i verbum *kulhati*.

U slova **komora** došlo opět k rozšíření o další významy, v SSEJČ je popsán pouze význam původní, tedy pevně stavěná místnost pro úschovu cenných věcí a peněz, později se však uplatňovala i ve významu „sněmovní síň“ (nejprve pro tajné politické schůze, pak i tajná skupina panovníkových oblíbenců), podobně vznikl název pro tzv. komorní hudbu („hudba v užším kroužku provozovaná“, oproti orchestrální) a dnes se užívá jako označení pro místnost na potraviny, apod.

Dvacátým zvoleným lexémem je **kosa**. Při přepracování F. Kopečný heslo rozšířil o možné vazby, které jsou označeny jako málo pravděpodobné, ale některými badateli uváděné, jako třeba spojení s latinským *coxa* „kyčel“ či staroindickým *kakšā* „prohlubenina u koňské kyčle“. Lidově je častější spojení „sít, sekát kosou či strojem“ než verbum „kositi“.

Jako příbuzné slovo hesla **kost** můžeme označit snad *osten*, jelikož je významová kontaminace v souvislosti s dalšími slovanskými jazyky nasnadě, podobně i *osa* a *jeseter*. Pravděpodobně vše pochází z praslovanské dublety **ost-/*kost-* (k asi z rázového nasazení – v češtině i verbum *kakat* vzniklo pomocí rázového *a* při tlačení).

Poslední vybraná lexikální jednotka **krása** byla rozšířena o baltoslovanskou dubletu **kros-* a **groz-*, ze které vznikl rozdíl mezi ruštinou a češtinou. Původně tedy barevný, krásný znamenal „pálením zbarvený do červena“; litevsky *krosnis* „pec“ a *grožis* „krása“. Červená barva se původně tvořila pálením hlíny v hrnčířství, později z červce. V ESJČ vysvětlen i vznik dalších barev a jejich názvů (modrá, rudá, zelená). U všech odvozenin od slova *krása* je vysvětlen jejich původ a význam.

6.5. Celková přeměna hesla

Pod celkovou přeměnou si můžeme představit taková hesla, která oba slovníky zpracovávají zcela jiným způsobem. Autoři slovníků se nejčastěji rozcházejí v teorii původu slova. Josef Holub ve *Stručném slovníku etymologickém jazyka československého* zmiňuje jiné výchozí slovo, či dokonce jazyk, z něhož heslo vzniklo, v důsledku toho se pak liší celý popis hesla.

Tyto rozdíly jsou dány pravděpodobně výsledky nového vědeckého bádání, které jsem popsala již u kategorie Dílčí změna hesla. Pro zjištění správnosti autorských zásahů F. Kopečného uvedu i srovnání s výklady hesel v ČES Jiřího Rejzka.

U některých hesel dochází k celkovému přepracování kvůli tomu, že Josef Holub uvedl ve svém SSEJČ u hesla pouze odvozeniny a původem se nezabýval. V ESJČ jsou tyto odvozeniny vynechány a je naopak kladen důraz na popis původu lexikální jednotky a její jednotlivé významy.

Tato skupina je nejméně zastoupenou kategorií hesel. K celkové přeměně hesla přistupuje F. Kopečný pouze sporadicky, většinou si vystačí s doplněním hesla, či dílčí změnou. U písmene „K“ zvolil celkovou přeměnu jen ve 46 případech.

Pro tuto kategorii hesel jsem vybrala jako první příklad heslo **kačer**, které je zcela přepracováno. Josef Holub vysvětluje původ lexikální jednotky jako odvozeninu z onomatopoického verba *káčati* (kýchat) a uvádí několik odvozenin. Při přepracování F. Kopečný odvozená slova vynechal a původ vysvětluje pomocí odvozeniny z lidového *kačena*, vytvořeno podle „houser“. Podle ČES je výklad F. Kopečného správný.

Druhým zástupcem je lexém **kachna**, u něhož se původ slova ve slovnících rozchází podobně jako u hesla kačer. V SSEJČ je opět původ z onomatopoického *káčati*. Podle Josefa Holuba, tak obě slova vychází z jiného, jim nadřazeného slovesa *káčati* a ne jedno z druhého. V ESJČ je popsáno přetvoření ze staročeského *kačka*, jež vzniklo z onomatopoického *kách-kách*. Staročeské *kačka* pak vzniklo přenesením osobního jména *Káčě* (tuto podobu jména Káča, Kateřina uvádí i Josef Holub u hesla kačer) na drůbež kolébavého a těžkopádného pohybu. Odtud vznikl i název pro dětskou hru „mrskat káču“ a smyšlenku („novinářská kachna“). Slovníky se shodují s praslovanskou podobou slova, ta se však do češtiny ani polštiny nedochovala (ale v ruštině *utka*). Tak jako u předchozího příkladu, i tady se výklad

ESJČ shoduje s Rejzkovým, pouze jsou v ČES významy rozděleny na hesla *káča*, *kačena*, *kachna*.

U lexikální jednotky **kapitán** najdeme v Holubově SSEJČ pouze odkaz na jiné heslo, pod kterým lexém *kapitán* více nevysvětluje a informaci, že pochází z latinského *capitanus*. Při přepracování bylo výchozí slovo změněno na italské *capitano* spolu s latinským *capitaneus*, které je odvozené z *caput* „hlava“. Částečně se změnil i význam. Ve staročeštině byl kapitán zástupce krále, dnes je to vojenská a námořní hodnost. Podle Rejzkova ČES byla oprava latinského slova spolu s odvozeninou z *caput* přesná, Rejzek pouze vynechává italské *capitano* jak výchozí slovo.

Lexikální jednotka **kapr** má ve slovnících společné to, že popsáný původ není jistý. V SSEJČ jsou pouze uvedeny nedoložené praslovanské kořeny, ze kterých má heslo pocházet a podoba slova v cizích jazycích (němčině, litevštině, řečtině a dalších). ESJČ se původem hesla zabývá více do hloubky. Slovo vzniklo pravděpodobně kontaminací pračeského *krap* s později přejatým germánským *karp* a disimilací nakonec vznikl *kapr* (v ruštině a polštině nadále *karp*). Původ slova je i dodnes nejasný. Jiří Rejzek souhlasí s Kopečným v tom, že slovo zřejmě přešlo do češtiny z němčiny a došlo k přesmyku souhlásek *-rp* na *-pr*. Kromě toho doplňuje, že lexém asi pochází z nějakého neznámého jazyka alpské a dunajské oblasti, odkud kapr pochází.

Heslo **karta** je opět příkladem různého původu slov. Podle Josefa Holuba pochází lexém z německo-latinského *Karte*. Po přepracování je popsán původ z románských jazyků (francouzsky *carte*, italsky *carta*), dnes se používají i odvozeniny *karton* a *kartel*, která v SSEJČ ještě uvedena nejsou. Dále jsou popsány první hrací karty – poprvé v Itálii, kam se dostaly asi z východu během křížáckých válek. Autorský zásah F. Kopečného byl i zde korektní, v ČES je uvedeno, že lexém *karta* byl převzat z italštiny.

Autoři slovníků vychází u dalšího zvoleného zástupce **kastrol** z jiných pravděpodobných zdrojů názvu. Josef Holub vychází z francouzského *casser* „rozbítí“ – kuchyňská nádoba z kovu, tedy nerozbitná. V ESJČ F. Kopečný zmiňuje okrouhlou podobu – latinské *rolla* „okruh“. Shodují se alespoň na původu z francouzského *casseroles*. Jiří Rejzek v ČES ponechává převzetí z francouzštiny, ale *casseroles* vysvětluje jako deminutivum z *casse* „mísa“.

U sedmého vybraného příkladu se Josef Holub domníval, že lexém **kelímek** snad vznikl spodobou a obdobou z řečtiny (*kalamos*). V ESJČ byla lexikální jednotka přepracována a F. Kopečný řečtinu neuvádí ani jako možný výchozí jazyk. Podle něj slovo pochází z polštiny (*kielimka*) a tam se dostalo z východních jazyků, hebrejské *kelim* „nádoba“; někteří vědci spojují lexém i s perským *gil* (hlína). Tak jako u předchozích příkladů, i zde se výklad F. Kopečného shoduje s ČES. Jiří Rejzek pouze vynechává hebrejský a perský lexém, protože výchozí slovo není jisté.

Osmým reprezentantem je **klenouti**. Zde přeměna pramení z toho, že v SSEJČ chybí zmínka o praslovanské střídnici **klop-* a uvádí jako příbuzné verbum *klepati*, u kterého naopak Kopečný nabádá k rozlišování (i když příbuznost zcela nevylučuje). V Etymologickém slovníku jazyka českého jsou uvedeny podoby v jednotlivých jazycích a jejich významy v těchto jazycích (například ruské *klepát'* a *zaklepát'* znamená „svírat“ a „stahovat“). Příbuznost s onomatopoickým verbem *klepati* není dodnes zcela jasná, ale i podle Jiřího Rejzka s ním lexém *klenouti* pravděpodobně souvisí. Kopečného nabádání k rozlišování je tak nejspíš chybné.

Při porovnávání hesla **klesati** je na první pohled zřejmé, že heslo bylo zcela přepracováno. V Holubově SSEJČ chybí informace o původu slova, u hesla je pouze poznamenáno, že se jedná o český lexém a původní význam – sevřít provazem („zaklesnouti provaz“), pak *klesati* o svázaném dobytčeti. V ESJČ je jako první uveden praslovanský kmen, z něhož heslo vychází. Dále se zmiňuje rozlišování verba *klesati* se *zaklesnouti* (provaz jako smyčku) – F. Kopečný tedy opravuje to, co bylo zmíněno v SSEJČ. Jiří Rejzek ve svém slovníku uvádí příbuznost na pravou míru a přiklání se k Holubově verzi, že verbum *klesati* je příbuzné se *zaklesnouti*.

Dalším vybraným reprezentantem celkové přeměny je **kloniti**, u něhož je v Holubově SSEJČ uveden velký počet zbytečných odvozenin, a že slovo se též vykládá jako varianta k *sloniti* (tato informace zmíněna i v ESJČ, více napsáno pod heslem *sloniti*, v nové češtině *cloniti*) anebo *klnouti* (tato informace byla v ESJČ později vynechána). V Etymologickém slovníku jazyka českého je u hesla vybráno pouze několik odvozenin, nachází se zde srovnání s ruskou podobou a podrobný popis významu – původně ve významu „věnovat, přinášet dar“, v Indii všichni, co předstoupili před krále vždy s „ukloněním“ přinesli i dar. V ČES je výklad původu slova stejný jako u Kopečného.

Následující lexikální jednotka **klopiti** má v Holubově SSEJČ opět uvedeny pouze odvozeniny bez dalšího vysvětlení, původ má být onomatopoický a jako příbuzné je uvedeno slovo *sklapnouti*; ESJČ naopak odvozeniny vysvětluje a uvádí praslovanský kořen slova (nedoložený), jedná se nejspíš o praslovanskou variantu k indoevropskému slovu s významem „skrývat“ a dále je zmíněno, že máme rozlišovat verba *klopiti* a *sklapnout*. V ČES je výklad lexému zcela pozměněn. Podle Rejzka vychází verbum z praslovanského *klopiti onomatopoického původu a časem se u něj z pouhé imitace zvuku vyvinuly významy „obracet, zavírat“.

U hesla **kněz** se slovníky shodují ve tvarech, z nichž slovo vychází a překladu do dalších slovanských jazyků, dále bylo heslo přepracováno. V Holubově SSEJČ jsou uvedeny pouze nejruznější odvozeniny s praslovanskou podobou bez dalšího vysvětlení. V ESJČ Kopečný rozdělil heslo na dvě části, podle významu. První význam je původní „vládce“, jsou zde vysvětleny některé odvozeniny jako *kněžna* a *kníže*; druhý význam je pozdější, kněz chápán jako „duchovní“. V ČES je navíc doplněno, že k významovému posunu slova na „duchovní“ došlo pouze v západoslovanských jazycích.

Jako třináctý příklad jsem zvolila heslo **knih**, jež má v Holubově SSEJČ opět velké množství odvozenin, které nám v bádání o původu slova nijak nepomáhají, kromě toho je na konci hesla popsáno odkud se heslo vykládá (z germánského *kenning* „znak“), ale tento výklad není správný. V ESJČ je výklad jiný, obsahuje čínský výraz *king* (ši-king = kniha králů), asyrsko-babylonský tvar, arménštinu a další. Jsou popsány pouze dvě odvozeniny, a to *knížka* a *knihomol* (ten, kdo leží v knihách jako mol). Dosud není jistá přesná cesta přejetí, v ČES je uveden možný výklad také z asyrského jazyka a čínštiny, Jiří Rejzek pouze místo slova *king* používá čínské *küen* „svítek“.

Dalším zvoleným lexémem je verbum **krájeti**. Ve slovnících má několik společných rysů jako třeba uvedené odvozeniny. V Holubově SSEJČ jsou však tato odvozená slova vypsána za sebou bez dalšího vysvětlení. V ESJČ jsou rozdělena do dvou skupin podle toho, ze kterého praslovanského kmene vychází. Prvním typem je **kroj-*, odkud byla vytvořena slova *krojiti*, *skrojek* či *kroj*. Druhým je **kraj-*, kam patří právě verbum *krájeti*, dále například *kraj*, *krajka*, *krejčí*. Kromě toho je zde také více rozpracován indoevropský základ *(s)*kerēi-* (řezat, krájet, odlučovat, rozlišovat)

a jeho obdoby v různých jazycích. V SSEJČ jsou jednotlivé lexikální jednotky vypsány bez jakékoliv návaznosti a vysvětlení, tudíž málokomu něco objasní. Po zásahu Kopečným je napsáno i více příbuzných slov, u nichž příbuznost není na první pohled patrná. V ČES se pod heslem *krájet* nenachází mnoho informací, více se dozvíme u hesla *–krojit*, kde je upravena rekonstrukce indoevropského tvaru.

V SSEJČ je heslo **kropiti** založeno na odvozeninách a je zde popsán původ slova praslovanského základu. V ESJČ autoři praslovanštinu vynechávají a uvádí pouze církevněslovanský jazyk. Je zde uvedeno pouze několik nejdůležitějších odvozenin s jejich významem a také původní význam lexému (polévat horkou vodou, spáret), který je uchován v odvozenině *úkrop* (spařený chléb). Mezi příbuzná slova snad patří i *kopřiva* (rostlina spařovaná pro dobytek). Při srovnání s nejnovějším ČES jsou hesla podobná, Jiří Rejzek se akorát navrácí k praslovanskému základu (**kropiti*) a církevněslovanský jazyk vynechává.

Jako předposlední celkové přepracování uvádím lexikální jednotku **kůže**. V SSEJČ je uveden pouze překlad do vybraných slovanských jazyků, a že původně se jednalo o kozí kůži, a teprve pak o kůži jakoukoliv. V ESJČ je uveden praslovanský tvar, z něhož slovo vychází (**kozja*), několik odvozenin jako například *kožený* (z **kozjanъ*), pomnožné *koženky* (lidový název pro druh kalhot), *pokožka*, složenina *koželuh*, *kožich*, *kožišina* (nově též disimilací a podle *kožený kožešina*). Dále je heslo rozšířeno o slovo v církevněslovanském, ruské, polském, a srbocharvátském jazyce. V ČES není heslo tak rozsáhlé, jako v ESJČ, ale slovníky se shodují na uvedeném praslovanském tvaru.

Posledním vybraným příkladem této skupiny hesel je verbum **kysati**. V SSEJČ je heslo opět založeno především na odvozených slovech (u žádného z nich není vysvětlen význam), je zmíněn nápoj *kvas*, ale chybí jeho popis, místo něj je ve slovníku napsána podoba slova v jiných jazycích. V ESJČ je heslo taky rozděleno na dvě části, ale tentokrát je pro každou část výchozí praslovanský základ, a ne verba (z nichž všechny odvozeniny ani nepocházejí). *Kvas* je popsán nejen jako opojný staročeský nápoj, ale je zde také složení, které se dodnes u Rusů používá (mouka a slad nebo cukr). U uvedených odvozenin nechybí jejich význam. V ČES verbum *kysat* jako samostatné heslo chybí, je uvedeno pouze pod heslem *kvas*, kde je výklad stejný jako v ESJČ.

6.6. Hesla beze změny

Poslední kategorií jsou Hesla beze změny. O této skupině už všechno napovídá její samotný název. Patří zde hesla, která při tvorbě nového slovníku František Kopečný převzal a bez úprav je ponechal, tak jak byla popsána ve starém.

Domnívám se, že ponechaná hesla byla buď napsána dostatečně kvalitně a neobsahovala chyby popsané výše, anebo nebyla natolik významná, že se na ně z důvodu nedostatku času pozapomnělo. Taková hesla jsou velmi stručná a není jich mnoho, písmeno „K“ obsahuje 59 hesel beze změny, ale pro názornost jsem několik příkladů vybrala.

Prvním zvoleným heslem je **kád**, jež pochází asi z řečtiny (*kados*). Jde o velkou hliněnou nádobu na víno, vědro.

Jako druhý příklad jsem vybrala lexém **kalafuna**. Slovo pochází z italského *kolofonia*, a to z řečtiny podle města Kolofōn v Malé Asii.

Lexikální jednotka **kalamář** je z latiny, došlo ke změně významu z řeckého *kalamos* neboli třtina. Nejstarší „pera“ byla ze třtiny, metonymicky se tak později říkalo nádobě s barvou, do níž se při psaní pero namáčelo.

Další heslo **kaliko** bylo převzato z francouzštiny (*calicot*) a němčiny (*Kaliko*) podle indického města Kalikut, odkud se tato tkanina dovážela.

Pátý příklad, substantivum **kancelář**, byl převzat z latiny. Původní význam slova je „ohrada“, pak „uzavřené a vyvýšené místo pro duchovenstvo“; později též v úřadech (německé *kanzel* znamená úřadovna).

Následující heslo **kapusta** vychází opět z latiny, příkloněním latinského *caputina* „zelná hlávka“ k *compositus* „složený“ – podle soustavy listů.

Mezi hesla beze změny patří i **kokarda**, lexém přejatý z francouzského *coquarde*, s významem pestrá stuha, vázanka, odznak. Jde o příbuzné slovo k substantivu *kohout*.

Lexém **kolohnát** vznikl spojením verba *kláti* a substantiva *hnát*. Používá se při označení člověka, který má takovou sílu, že „kole“ (láme) hnáty. Podobně vzniklo i *hromotluk*.

Devátým vybraným zástupcem je **konšel**, neboli staročesky „radní“. Lexikální jednotka byla převzata z francouzského *conseille* „rada“ a to z latinského *consilium* „rada, poradní sbor“, podobně vzniklo i nově přejaté *konsul*.

U slova **kořist** je v obou slovnících uvedena církevněslovanská podoba (*koristь*), poté informace, že jde o pouze slovanský tvar a s tím související překlad do ruštiny, polštiny a srbocharvátštiny. Heslo je snad i v nějakém vztahu k substantivu *kůra* „kůra ze stromů sedřená, lup“.

Jako poslední jsem zvolila lexém **kýl**, jenž se do češtiny dostal skrze němčinu, kde *Kiel* znamená „loď, lodní kýl“ a také město v severním Německu s loděnicemi.

7. Vyhodnocení autorských zásahů

V předchozí kapitole jsem uvedla ke každé z kategorií výčet vzorových příkladů. Celkem jsem podrobila analýze celé písmeno „K“, tedy 723 hesel. *Stručný slovník etymologický jazyka československého* obsahuje pod písmenem „K“ dohromady 574 hesel, *Etymologický slovník jazyka českého* 663 hesel. Jednotlivé kategorie je podle počtu hesel možné rozdělit na tři skupiny.

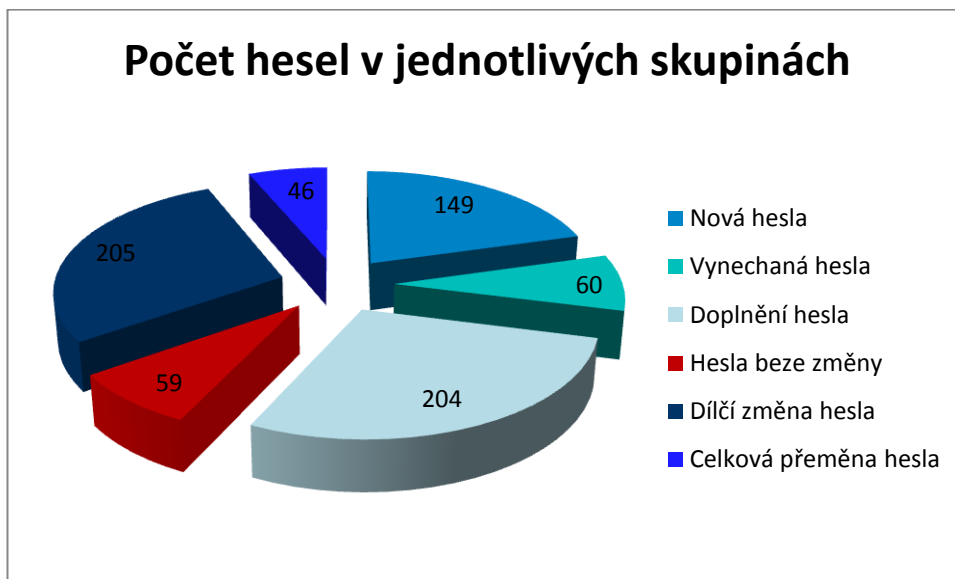
Do té první bych zařadila všechny lexémy spadající pod tzv. dílčí přeměnu a doplnění hesla. František Kopečný zvolil tyto dvě úpravy nejčastěji. Počet hesel v obou skupinách je u písmene „K“ téměř totožný, a podobně tomu bude i ve zbytku slovníku. Konkrétně jsem analyzovala 205 hesel, u kterých se projevuje dílčí přeměna a 204 hesel, u nichž byla informace doplněna, ať už jednoslovně, či obsáhleji.

Druhou kategorii by mohla tvořit všechna hesla, u nichž byla provedena celková přeměna, nedošlo ke změně nebo byla vynechána. Počet hesel je u skupin opět velmi podobný, tyto zásahy zvolil F. Kopečný pouze sporadicky. U písmene „K“ vybral celkovou přeměnu pouze u 46 hesel, tedy pouze tam, kde bylo heslo zcela chybně napsáno. Hesel beze změny je o něco víc, dohromady u 59 hesel nemusel F. Kopečný nic vynechávat, doplňovat ani opravovat. Jak naznačuje i samotný název, vynechaná hesla jsou ta, jež po přepracování Holubova SSEJČ nebyla v novém *Etymologickém slovníku jazyka českého* již otištěna. Úhrnem jde o 60 hesel, ale ve většině případů se lexém ve slovníku objevuje, jen ne samostatně, nýbrž pod jiným heslem jako odvozenina či příbuzné slovo.

Třetí kategorii by pak tvořila nová hesla. Svým počtem se skupina nových hesel řadí mezi dvě předcházející kategorie. Nově přidaných hesel je v ESJČ poměrně velké množství, konkrétně u písmene „K“ jich je 149, jenže jak jsem definovala už u této skupiny lexémů, nejde pouze o nově vytvořené lexikální jednotky, nýbrž i o slova, která se v době tvorby SSEJČ používala, ale Josef Holub je do svého slovníku nezařadil.

V následujícím grafu jsou v odstínech modré znázorněny všechny autorské zásahy Františka Kopečného a červenou barvou jsou vyznačena hesla, která ponechal beze změny, je tak možné vidět, jak často byla změna hesla zapotřebí. Kromě toho lze

z grafu vyčíst, které druhy změn převažovaly a naopak jaké zásahy Kopečný nevyužíval tak často.

Analýzou a jednotlivými uvedenými příklady jsem se snažila doložit, jakým způsobem František Kopečný změnil původní SSEJČ Josefa Holuba. Ve výše uvedených recenzích jsou popsány různé chyby, kterých se Josef Holub dopustil, a také různá vylepšení, která přinesl František Kopečný.

8. Závěr

Téma bakalářské práce bylo zaměřeno především na komparaci dvou slovníků, a to na *Stručný slovník etymologický jazyka československého* Josefa Holuba a *Etymologický slovník jazyka českého* Holuba – Kopečného. Před samotným srovnáním však bylo zapotřebí pochopit problematiku sestavení etymologického slovníku. V nejrůznějších příručkách a učebnicích nalezneme, jak by správné heslo etymologického slovníku mělo vypadat, jenže praxe je poněkud složitější, o čemž svědčí srovnání čtyř dosud nejvýznamnějších etymologických slovníků češtiny. Správná výstavba je o to těžší, že slovníky usilují, o co největší prostorovou úspornost. Popisem nejrůznějších úskalí tvorby etymologického slovníku jsem si i já sama uvědomila, že vyvarovat se všech nedostatků je takřka nemožné. V úvodní části jsem se kromě výstavby hesla věnovala i typologické klasifikaci a cílům etymologických slovníků. Klasifikaci sestavil Yakov Malkiel na základě distinktivních rysů, které slovníky mohou mít. Autoři si mohou například zvolit, zda budou hesla zkoumat i v jeho praslovanské podobě nebo se zaměří pouze na současnou slovní zásobu, jestli budou hesla seřazena abecedně podle slov, jak je tomu ve slovníku Holuba – Kopečného, či podle základů, zaměří-li se i na dialekty nebo pouze na spisovný jazyk, atd.

Během své analýzy hesel jsem dospěla k několika závěrům, některé z nich se mi také podařilo doložit názory dobových recenzentů. Holubův původní *Stručný slovník etymologický jazyka československého* byl především kritizován kvůli četným chybám, a tak v bakalářské práci uvádím i několik konkrétních příkladů. Poslední kapitolu úvodní části jsem věnovala životu a dílu Františka Kopečného. Považovala jsem za důležité nejprve popsat F. Kopečného jako významného etymologa, jenž svými schopnostmi dokázal vytvořit z podprůměrného Holubova Slovníku kvalitní a dodnes uznávaný *Etymologický slovník jazyka českého*. Mimo to spolupracoval na *Etymologickém slovníku slovanských jazyků*, zkoumal problematiku české skladby, slovesného vidu, definici věty, věnoval se původu vlastních jmen a místopisných názvů Prostějovska, svého rodného území.

Jádrem této práce je již zmíněná komparace dvou slovníků a jejich hesel. Na porovnání jsem si zvolila hesla uvedená pod písmenem „K“ a ty následně rozdělila do šesti skupin podle toho, jakým způsobem zasáhl František Kopečný při přepracovávání slovníku. Klasifikace se tak skládá z hesel nových, tedy těch,

které byly do slovníku přidány a naopak hesel, jež byly vynechány, dále z částečné přeměny, doplnění, celkové přeměny a poslední skupinou jsou hesla beze změny. Na základě tohoto roztrídění, jsem pak vytvořila vyhodnocení změn, abych ukázala, jaké druhy zásahů byly zapotřebí nejčastěji. Nejčastěji se František Kopečný uchýlil k dílčí přeměně a doplnění hesla. Z toho vyplývá, že bylo zapotřebí hesla povětšinou opravit kvůli chybám nebo doplnit z důvodu přílišné stručnosti. Nejméně zastoupenou skupinou je pak celková přeměna hesla. Touto cestou se F. Kopečný ubíral pouze sporadicky, což je dle mého názoru logické, protože kdyby byl slovník na tak špatné úrovni, že by se musela přepracovat většina hesel, tak by nemělo smysl slovník upravovat, ale rovnou sepsat nový.

Zpočátku jsem se při analýze hesel domnívala, že reprezentativní výběr příkladů písmene „K“ nebude dostačující, ale nakonec jsem se potýkala s problémem zcela opačným, co zařadit z velkého množství vypracovaných příkladů do této práce. Tato bakalářská práce měla za cíl popsat, jakými prostředky F. Kopečný slovník vylepšil z dříve odmítaného na kvalitní. Přestože jsem svou pozornost zaměřila pouze na hesla pod písmenem „K“, věřím, že se mi tento cíl podařilo splnit a dokázala jsem, jakým cenným přínosem pro etymologii českého jazyka bylo Kopečného úsilí.

Anotace

Jméno a příjmení:	Jana Fischerová
Vysoká škola:	Univerzita Palackého v Olomouci
Název fakulty:	Filozofická fakulta
Název katedry:	Katedra bohemistiky
Název bakalářské práce:	Etymolog František Kopečný a jeho přínos pro sestavení Etymologického slovníku jazyka českého
Vedoucí bakalářské práce:	doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.
Počet znaků:	88 412
Počet příloh:	2
Počet zdrojů:	16
Klíčová slova:	František Kopečný Josef Holub Stručný slovník etymologický jazyka československého Etymologický slovník jazyka českého etymologický slovník heslo typologická klasifikace etymologických slovníků

Anotace bakalářské práce:

Práce je zaměřena na komparaci Holubova *Stručného slovníku etymologického jazyka československého* s *Etymologickým slovníkem jazyka českého* Holuba – Kopečného. V první části práce je představena etymologie jako věda, typologická klasifikace etymologických slovníků, výstavba hesel a v neposlední řadě také přínos Františka Kopečného a dobové recenze. V druhé části jsou pak popsány jednotlivé příklady hesel z obou slovníků, jejich analýza a porovnání. Cílem práce je popsání autorských zásahů slovníku, kterými František Kopečný upravil hojně kritizovaný slovník na dodnes uznávaný.

Summary

Bachelor thesis is mainly focused on the comparison of the two dictionaries. In the theoretical part of the work is firstly introduced etymology as a science, whose main function is the formation of the etymological dictionaries. Etymological dictionaries can vary, for example, with their scope, content and on the basis of these distinctive features, Yakov Malkiel compiled typological classification of etymological dictionaries. The authors of the dictionaries can choose whether the passwords will be examined in their proto-slavic form or if they will focus only on the current vocabulary, if the passwords will be sorted alphabetically according to the words or word roots, even to specialize on dialects, or only on the literary language, etc. In the work are also listed the objectives of the etymological dictionaries and the issue of the construction of the password. The main theme of the work is the presentation and comparison of the original *Stručný slovník etymologický jazyka československého* by Josef Holub (1937) with *Etymologický slovník jazyka českého*, which was written by authors František Kopečný and Josef Holub. The original dictionary by Holub has been designed for teachers of czech secondary schools and universities, but it met only with criticism, due to the numerous formal and pragmatic mistakes. In the work are documented period reviews on both dictionaries. Dictionary Holub – Kopečný comes from the second revised edition of a *Stručný slovník etymologický jazyka československého*, but unlike it, it is still acknowledged. The core of the work is the analysis of the author's interventions and modifications of the dictionary, made by František Kopečný. In the work have been chosen passwords referred to the letter "K" which are compared and then subsequently divided into six groups according to the way how František Kopečný revised the dictionary. The classification consists of the new passwords, omitted, from a partial transformation, the completion, the total transformation and from the unchanged passwords. On the basis of this classification there is evaluation of the changes. You can find out that authors have resorted to partial transformation and completion of the password, because mostly it needed to fix the passwords due to errors or excessive brevity. The least represented group is the total transformation of the password, which the authors chose only sporadically. The whole classification is ultimately supplemented by a representative selection of examples.

Seznam použité literatury

ČERMÁK, František a BLATNÁ, Renata. *Manuál lexikografie*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 1995. Linguistica. 283 s. ISBN 80-85787-23-7.

ČERNÝ, Jiří a HOLEŠ, Jan. *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2008. 739 s. ISBN 978-80-7277-369-5.

HOLUB, Josef. *Stručný slovník etymologický jazyka československého*. 2. zcela přeprac. vyd. Praha: Unie, 1937. 364 s.

HOLUB, Josef a KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. přeprac. vyd. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952. 575 s.

JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý. Díl II, K – O*. 2. nezm. vyd. Praha: Academia, 1990. 1031 s.

KOPEČNÝ, František, BIČAN, Aleš a HAVLOVÁ Eva (eds.). *Dobrodružství etymologie: články Františka Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Studia etymologica Brunensia. 232 s. ISBN 978-80-7422-005-0.

KOPEČNÝ, František a HAVLOVÁ, Eva. *Doc. PhDr. František Kopečný, DrSc.: 1909-2009*. [Česko: s. n., 2009]. 36 s. ISBN 978-80-254-4034-6.

LYER, Stanislav. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 2. rozšíř. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 528 s.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. opr. a dopln. vyd. Praha: Academia, 1968. 866 s.

PLESKALOVÁ, Jana, KRČMOVÁ, Marie, VEČERKA, Radoslav a KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007. 683 s. ISBN 978-80-200-1523-5.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Vyd. 3. (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. 824 s. ISBN 978-80-7335-393-3.

VEČERKA, Radoslav a kol. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 355 s. ISBN 80-7106-858-6.

VEPŘEK, Miroslav. Etymologické články Františka Kopečného v časopisu Slavia. *Bohemica Olomucensia*. 2010, 3, s. 129 – 133. ISSN 0231-634X.

Elektronické zdroje

VEČERKA, Radoslav. *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů* [online]. 2. vyd. Linguistica online, 2008. [cit. 2016-04-01]. 199. s. ISSN 1801-5336.

Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/vecerka/vec-medailonky2.pdf>

KOŘÍNEK, Josef Miloslav. Stručný slovník etymologický jazyka československého. *Naše řeč* [online]. 1934, 18 (3), s. 86 – 90 [cit. 2016-04-01].

Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2790#_ftn1

KRIPNER, Viktor. Nový etymologický slovník český. *Naše řeč* [online]. 1953, 36 (5-6), s. 152 – 158 [cit. 2016-04-01].

Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4293#_ftn1

Seznam zkratek

apod.	a podobně
atd.	a tak dále
cit.	citace
např.	například
s.	strana
srov.	srovnej
tj.	to jest
tzv.	takzvaný
ESJČ	Etymologický slovník jazyka českého
ČES	Český etymologický slovník
SSEJČ	Stručný slovník etymologický jazyka československého

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Stručný slovník etymologický jazyka československého – dobová recenze Josefa Miloslava Kořínka na Holubův *Stručný slovník etymologický jazyka československého* z časopisu Naše řeč
- Příloha č. 2: Nový etymologický slovník český – recenze Viktora Kripnera na *Etymologický slovník jazyka českého* Holuba – Kopečného z časopisu Naše řeč

Příloha č. 1

Stručný slovník etymologický jazyka československého – dobová recenze Josefa Miloslava Kořínka na Holubův *Stručný slovník etymologický jazyka československého* z časopisu Naše řeč

Josef M. Kořínek

Dr. Josef Holub, Stručný slovník etymologický jazyka československého. Vydalo Státní nakladatelství v Praze 1933. Za 13 Kč.

Autor, ředitel Lindnerova stát. ústavu učitelského v Kutné Hoře, napsal tuto příručku hlavně pro učitele národních škol, ale doufá, že z ní budou mít prospěch také češtináři středních a jiných vyšších škol. Chce svou knihou přispěti k tomu, aby české učitelstvo nabylo »náležitého rozhledu etymologického, z něhož by plynula nejen úcta k jazyku, ale i větší bezpečnost v ovládnutí vývojových jeho resultátů novočeských« (str. III). Této snaze náleží všecko naše uznání; příručky takové je učitelům češtiny vsutku potřebí, a za dobrý etymologický slovník českého jazyka byli by Holubovi jistě velmi vděční. Bohužel má jeho nová kniha příliš mnoho vad, a obávám se, že sotva bude moci zcela splnit úkol, jež si autor vytkl.

Jsou v ní předně značné nedostatky formální. Její sloh je neobratný, takže ne jeden výklad bude asi právě těm čtenářům, na něž H. především myslí, těžko srozumitelný. Tak k příkladům na zjednodušování souhláskových skupin v slovanštině (jako čes. *sen* ze **supno-*) a na vznik vnitřního *t* v slovech jako čes. *ostrý*, *ostrov* (z původnějšího *-sr-*) podává autor (v úvodu str. VII) toto vysvětlení: »Jsou to jevy artikulační (odchylné nastrojení mluvidel)«. Nebo na str. XIX vykládá, že odvozování slov z téhož kořene nebo kmene »děje se jistým významovým (sémantickým) postupem, na př. z příslovce výše vznikl předložkový výraz *po-výše* a z toho sloveso *povýš-iti* a dále *povýšen-ec*...« Kus nad tím praví H., že adj. *sněhobílý* je složeno z kmenů, kdežto adj. *bohumilý* ze slov. Na str. XIV se mluví o »stahování samohláskových skupin, mezi nimiž bylo *j*« (autor myslí tím pračeské stahování jako *aja* > *á*). Na str. XVII píše H. o staročes. monofthongisaci a difthongisaci: »Kdežto dlouhé úzké samohlásky se úžily, dlouhé široké se rozšiřují, a to *ó* v *ů*, *ú* v *ou* a *ý* v *ej*«. Atd. Nedoufal bych, že si podle takovýchto výkladů učiní náležitou představu o příslušných jevech hláskových ti, kdož budou o nich číst v této knize po prvé; vždyť i čtenářům, kteří jsou obeznámeni s věcmi, o kterých se tu

vykládá, dá někdy nemalou práci, než vyzkoumají, co měl autor při těchto výkladech na mysli.

Jiná formální vada úvodních »poznámek z historické mluvnice, pokud je jich potřebí k praktickému ovládní slovníku« (str. V), je málo soustavný a metodicky vhodný postup při výkladu některých věcí, srov. na př. odstavec o staročeských přehláskách (to, co je připojeno v poznámkách pod čarou, mělo být základem celého výkladu). Nelze také schvalovat, že autor příliš mnoho předpokládá. To se týká výkladů jako na př. na str. VI (o praslovanských střidnicích za prajazykové aspiráty): »Indoevropské souhlásky přidechové (aspirované) *bh*, *dh*, *gh* pozbyly přidechu, na př. *by-ti* (**bhū-*,^[1] srov. *fy-s-ika*), *dymъ* z indoevr. *dhūmos* (lat. *fūmus*)...« K tomu, aby byly uvedené příklady z cizích jazyků užitečné čtenářům, věci té odjinud neznalým – a s nimi musí autor zajisté nejvíce počítat –, bylo by nutné říci několik slov o řeckých a latinských střidnicích za ony prajazykové hlásky; jinak nebudou vědět, proč mají pokládat základ slov. *býti* za totožný právě se základem řec. φύσις atd. Ve zmatek bude asi také uvádět nedůslednost a nepřesnost ve psaní rozličných předhistorických rekonstrukcí i rozmanitá jiná nedopatření, a bude jej zvyšovat velký počet tiskových chyb.^[2] Několik příkladů: Neznělé lábiovelary prajazykové označuje H. někdy jako *q*, jindy jako *kw*, jindy zas jako *qw*, a konečně jako *k* (všechny tyto způsoby jsou zhruba stejně časté). Pod heslem *dcera* se označuje praslov. základ tohoto slova **ǵgter-* za indoevropský, stejně praslovanský základ **berz-* pod heslem *bříza*. Prajazykový základ českého slova *zub* píše autor na stránce IX *g'hombo-*, na stránce 287 *g'ombho-*, a sloveso *zábsti*, které je s ním příbuzné, vyvozuje na str. 272 zase z indoevr. *g'hemb-* (správné je *g'ombho-*, *g'embh-*, jak ukazuje už samo něm. slovo *Kamm* ‚hřeben‘ ze staršího **kamb-*, jež H. také uvádí). Čes. výraz *papež* je prý »z lat. (*bâbes*), a to z ř. (*papās*)«. Atd. Není dále správné, promítat historická slova česká do praslovanštiny bez zřetele k jejich skutečné historii, pouhou mechanickou aplikací pravidel o hláskovém vývoji; na př. pod heslem *-vrítí* stanoví H. praslovanské **vort-ǵn-ǵsk-* pro zcela nové adjektivum *vrátenský*.

Jednotlivá hesla slovníku jsou značně nesouměrná. Někde jsou udány prajazykové základy, i když to jsou leckde rekonstrukce značně problematické, jinde zas přestává autor na pouhé juxtaoposici českého, slovenského a staroslověnského tvaru, a to i tenkrát, když je původ slova jasný (na př. u hesel *moře*, *pot*). K většině hesel jsou pro

srovnání připojena příbuzná slova z jiných indoevropských jazyků, obvykle z němčiny a latiny; zato nepřihlíží H. náležitě k ostatním jazykům slovanským a nevšímá si skoro vůbec baltštiny, ač je slovanštině nejbližší (na př. k heslu srdce připomíná lat. tvar *cor* a něm. *Herz*, ač jsou tato slova hláskově vzdálenější než lit. *širdis*). Srovnávání českých slov s příbuznými slovy jiných slovanských jazyků a jazyků baltských bylo by čtenářům užitečnější, a také autora by bylo uchránilo před nejděním omylem, jak toho ještě podám některé příklady níže.

Zvláště mrzuté jsou četné chyby věcné. Některé vytkl již Frant. Trávníček v Lid. novinách (č. 58 z 2. II. 1934, str. 9); ty zde již nebudu opakovat, ale připojím k nim několik ukázek dalších. Na str. VII vykládá H., že se praindoevropské *h* změnilo v slovanské *ch*, a jako příklad uvádí slovo *choditi* vedle řec. substantiva *óδος* (zatím mají tato slova prajazykový základ *sed-* : *sod-*, jehož počáteční *s* přešlo v řečtině v ostrý přídech (*h*), kdežto v slov. v hrdelnou spirantu *ch*; v prajazyce nebylo vůbec hlásky *h*, nehledě k citoslovcím). Na str. XII hledá autor v případech jako *ръci* – *reklъ* – *rokъ* – *rékati* »základní řadu« indoevropského ablautu *i – e, o – ē, ō*, a podobně vysvětluje na př. slovanské znění *čbrъ* z prajazykového útvaru **kir-*, nebo slov. *bъrъ* z prajaz. **burg-* (jde o útvary se zánikovým stupněm *r*, a to pravděpodobně o indoevr. formu **kwrw-* [vedle častějšího **kwrn-*, na př. v lit. *kirmis*] a **bhrz-*), ač je v úvodě (str. X) také odstavec o slovanských střídnicích za prajazykové sonanty (odstavec ten se ovšem H-ovi rovněž málo podařil). Neméně příznačný pro autorovy představy o prajazykovém ablautu je výklad slova *sporъ* z indoevr. **spi-r-* (str. 205, místos *par-*) a výklad, že indoevr. **dhēi-* je stupňování základu *dhē-* (str. 25; na str. 27 hledá H. stupeň *dhēi-* v slov. *dojiti*).

V předmluvě zdůrazňuje autor, že se opíral při spisování svého slovníku »o poznatky dnešního stavu české vědy filologické« (str. III). Máme-li těmito slovy rozumět dosavadní výsledky českého badání etymologického, nesouhlasí s nimi značný počet jeho hesel – nemluvic ani o tom, že k dosažení žádoucí úrovně takové příručky bylo by nutno přihlídnout u leckterého slova také k etymologickým výkladům vyšším v časopiseckých i knižních pracích badatelů cizích, zejména některých slovanských etymologů mimo Čechy. Je škoda, že autor přezírá i tak přesvědčivé etymologie z novější doby, jako je na příklad Machkův výklad čes. slova *cítiti* (»mylnou dekompozicí« z praslov. **ot-jut-* k lit. *jausti*, *cítiti*). Způsobil tím, že nemálo hesel jeho slovníku vypadá hodně archaicky. Na př. bude dnes již sotva kdo souhlasit s H-

em v tom, že slovo *brynda* je výpůjčka z francouzštiny; podle novějšího zkoumání je to pravděpodobně slovo domácí. Podobně je adj. *hezký* sotva z němčiny, jak udává H. podle starších etymologů;[3] o tom viz mou studii v Listech filologických 58 (1931), str. 149 n., 278 n. (výťah v NŘ. 16, str. 156). atd. Naopak prohlašuje autor o čes. slově *vdolek*, že je »asi české jako *lívanec*«, [4] přes pravděpodobný výklad Jankův, podle něhož je to výpůjčka z bavor. slova *dalke* (viz Národopis. věstník českoslov. 24, 1931, str. 7 n.).

Ještě horší je to, že autor nevyužil náležitě ani těch prací, jež uvádí v předmluvě jako základní prameny svého slovníku. Vysvitne to z několika příkladů. České adverbium *dříve* vysvětluje H. z praslov. znění *derv-* a spojuje s čes. slovem *zdráv* (**sъdorv-*), ač je tu praslov. základ *drev-*; že tu *derv-* není vůbec možné, mohl přece poznat podle rus. znění *drevl'e*. Známy výklad tohoto slova od Zubatého ovšem ani nepřipomíná. Slovo *báseň* vykládá autor z praslov. tvaru *bajasnъ, ač cír.-slov. forma *basnъ*, rusky *basnъ* atd. ukazuje zřejmě na praslov. znění *basnъ* i pro čes. *báseň*. O všem tom lze se snadno a pohodlně poučit v Bernekrově etymol. slovníku slovanských jazyků, který je jedním z hlavních pramenů H-ovy příručky.

Autor posuzuje nezřídka hodně subjektivně stupeň pravděpodobnosti rozmanitých výkladů podaných pro slova, o jejichž původu není dosud mezi badateli jednotného názoru. Obyčejně se rozhoduje pro jednu z podaných etymologií a stylisuje svůj výklad tak, jako by to byla etymologie zcela nepochybná, ač často je to jen jedna z několika stejně oprávněných možností, někdy také možnost méně pravděpodobná. Několik příkladů: Pod heslem *dešť* uvádí H. vtipnou sice, ale málo přesvědčivou etymologii od Trubeckého a Vaillanta (**dus-dju-* ‚špatné nebe‘); slov. *дъждъ* je spíše útvar onomatopoický. Podobně je slovo *káně* spíše domácí slovanské onomatopoikum než výraz příbuzný v kořeni s lat. *ciconia* (viz o tom mé poznámky v Slavii 12, 1933, str. 205 n.). Slovo *jed* nemusí být z téhož základu jako *jísti*; včela nemusí být z praslov. tvaru *bъčela*; název *snacha* nesouvisí asi se slovesem *snovati*; zcela nejistá je příbuznost mezi slovy *měd'* a *smědý*; atd. Příznačný je odstavec o slově *pes* (str. 143 n.). Počíná se takto: »Staroslov. *pъsъ* z *pъs ‚hlídati, chrániti‘«, a končí se takto: »Snad příbuzné *pásti*. Dosud pevně nevyloženo.« Nač tedy to tvrzení s počátku? A jak má prostý čtenář rozumět hláskovému poměru mezi oním praslov. předpokladem *pъs ‚hlídati‘ (nijak nezaručeným) a slovem *pásti*? O

jiných výkladech slovanského názvu psa – viz o nich v NRĚ. 16, str. 157 n. – ovšem ani slova, ač je sotva který z nich tak nejistý jako domněnka právě uvedená.

Několik dalších omylů: Se slovem *ostrý* není příbuzné ani slovo *osa*, ani slovo *kámen*. *Oheň* nelze vykládat z **bgnb* a spojovat se slovem *výheň*. Příbuzenský název *zeť* nelze srovnávat se slovem *žena* (slov. slovo *zety* je z prajaz. základug *'em[e]*- nebo *g'en[e]*, kdežto *žena* z *gwen-*; H. píše důsledně *gen-*). Slovanský název *netopyra* vysvětluje H. zcela vážně z praslov. spřežky **to ne pták*.

Mohli bychom takto ještě pokračovat. Třeba litovat, že H-ův etymologický slovník, očekávaný se zájmem již delší dobu, nevyšel na veřejnost v podobě dokonalejší.

---

[1] Z technických příčin bylo v této stati nutno zjednodušit nebo změnit obvyklou grafiku předhistorických rekonstrukcí. Tak zejména se vyjadřuje dlouhé *u* znakem *û*; znaky *kw*, *gw* stojí tu místo těch znaků, jimiž se zpravidla označují prajazykové labioveláry; palatálnost se vyznačuje apostrofem, na př. prajazykové *g'*; místo obvyklých znaků pro neslabičné *i*, *u* je užito znaků *j*, *w*; sonantická povaha likvid není zvlášť vyznačena. Z téhož důvodu nejsou také psány přízvuky v litevských příkladech.

[2] Lístek s opravami a doplňky, vložený do knihy, obsahuje 9 oprav a 2 doplňky; to je příliš malý zlomek toho, co mělo být opraveno. Jsou tu také chyby proti Pravidlům českého pravopisu a jazykové správnosti, na př. *násloví* (str. VII, XX), *vyjímka* (str. XVII p. 5), *pláténko* (str. 148).

[3] V rozporu s tím odkazuje autor na toto slovo v odstavci o výrazu *heslo*, jako by zase věřil ve společný domácí původ obou těchto slov. Odstavec o slově *heslo* je vůbec konfusní («snad příbuzné s *hodlati*. Též se vykládá z **gbd-slo*, srov. *hod-ný a hez-ky'*« – právě ti, kdož spojují *heslo* s *hodlati*, vycházejí z praslov. **gbd-slo!*).

[4] H. připojil odkaz k heslu *livanec*, ale to v slovníku schází.

Zdroj:

KOŘÍNEK, Josef Miloslav. Stručný slovník etymologický jazyka československého. *Naše řeč* [online]. 1934, 18 (3), s. 86 – 90 [cit. 2016-04-01].

Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2790#_ftn1

Příloha č. 2

Nový etymologický slovník český – recenze Viktora Kripnera na *Etymologický slovník jazyka českého* Holuba – Kopečného z časopisu Naše řeč

Etymologický slovník jazyka českého[1] je dílem dvou autorů, dr. Josefa **Holuba** a doc. dr. Františka **Kopečného**, a vyšel ve Státním nakladatelství učebnic v Praze právě včas., aby vyplnil mezeru, která zela již po léta v české jazykovědě.

Třebaže se mnoho našich jazykozpytců zabývalo etymologickým bádáním, nedocházelo k soubornému vydání etymologií ve zvláštním slovníku. Byl zde sice Holubův starý Stručný slovník etymologický, ale nehledě k tomu, že jeho první i druhé vydání bylo dávno rozebráno, nebylo to dílo vědecké v plném smyslu slova.

Kolem etymologie se kromě toho chodilo dosti dlouho po špičkách a čekalo se na vědecky autoritativní výrok, zda etymologisování na základě genetického příbuzenství je správnou cestou pro filologa a zda vůbec celá tradiční historickosrovnávací badatelská metoda mu může býti spolehlivou oporou. Proto se etymologie stávala vědou dočasně opomíjenou a spíše jen trpěnou. V SSSR N. J. Marr počal zamítati historickosrovnávací metodu a stavět tím veškeré etymologisování na hlavu. Stará etymologie byla zavrhována jako produkt „idealistického“ myšlení a docházelo se často k diametrálně se lišícím závěrům, které vyplývaly z marrovské metody paleontologické. Marr odmítal zásadně srovnávání celých významových jednotek současných jazyků a přešel k analýze materiálu všech jazyků světa podle t. zv. „čtyř elementů“, beze zření k jejich skutečným historickým souvislostem.

Odsouzení formalistické a v podstatě idealistické jazykovědné teorie Marrovy sovětské jazykovědě velmi prospělo. Jak víme, podle N. J. Marra „pospolitost národního jazyka nemohla být zděděna, protože jazyk je nadstavbou nad základnou.“ Jestliže se však vychází z faktu, že jazyk nadstavbou nad základnou **není**, že pospolitost národního jazyka není produktem kapitalistické formace, nýbrž pospolitostí *zdeděnou* a že tato pospolitost je *celonárodní*, nikoli *třídní*, vyplývá z toho logicky, že historickosrovnávací metodu nelze jen tak jednoduše odbýti. Pro moderní etymologii jsou významná slova: „Jestliže historickosrovnávací metoda přes své vážné nedostatky ... podněcuje k práci, ke studiu jazyků, paleontologická metoda vede k tomu, aby se leželo za pecí a hádalo z kávové ssedliny kolem smutně

proslulých čtyř elementů.“ (J. V. Stalin). Z odsouzení marrismu vyplývá pro vědeckou etymologii, že může vystoupit ze skromného ústraní a užitečně se dále rozvíjet. Příznačná je v SSSR výzva prof. Bulachovského, který naléhá, aby se pokračovalo ve skutečně vědecké etymologické práci. Zájem o etymologii roste. Nelze očekávat, že by rostoucím požadavkům jak sovětské vědy, tak i nejširší veřejnosti postačil starší etymologický slovník A. A. **Preobraženského** *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* (Moskva 1908, A–S; zbytek, ne bez chyb, vydán v Trudech Instituta russkogo jazyka 1, 1949) a nejnovější slovník M. **Vasmera** *Russisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg 1950 a n., vychází). Slovník Preobraženského byl vydán ještě před zahájením diskuse o základních otázkách jazykovědných. Je pravděpodobné, že po výzvě sovětského učence nastane v etymologickém bádání v SSSR nový ruch[2].

Prozatím se u slovanských národů etymologických slovníků většího, dokonalejšího vědeckého formátu nedostávalo. Hodnotnější jsou polský slovník A. **Brücknera** *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Kraków 1927) a bulharský *Etimologičeski rečnik* S. **Mladenova** (Sofia 1941). Od r. 1952 začal vycházet po sešitech *Słownik etymologiczny języka polskiego* od Fr. **Slawského**. U nás se proto objevuje nový etymologický slovník jako na zavolanou. A můžeme hned předem říci, že se v slovanské soutěži umisťuje zatím velmi úspěšně jako jeden z prvních úplných etymologických slovníků slovanského jazyka.

Proč je etymologického slovníku zapotřebí jako příručky nejen odborníkovi, ale i každému vzdělanému člověku?

Jazyk vznikl dlouhým postupným vývojem, a „jazyk a zákony jeho vývoje lze pochopit jen tehdy, zkoumá-li se v nerozlučné spojitosti s dějinami společnosti, s dějinami lidu, kterému zkoumaný jazyk patří a který je tvůrcem a nositelem tohoto jazyka“ (Stalin). Jádro slovní zásoby, základní slovní fond, sahá do velmi dávných předhistorických a historických období. Proto po dlouhá staletí byly otázky etymologie nevysychajícím pramenem učených i pseudovědeckých rozprav a hádek. Prováděla se sice pitva slov, ale nedálo se tak na vědeckém podkladě. Vědecky mohl řešit otázku o původu slov teprve srovnávací jazykozpyt.

Vývoj srovnávací jazykovědy, s níž přišel r. 1816 Franz **Bopp**, vynikající německý jazykozpytec, autor rozsáhlé *Srovnávací mluvnice indoevropských jazyků*, byl dlouhý a není vlastně dosud ukončen. Etymologie prošla údobími dětství i zralého věku.

Vytvořilo se mnoho systémů, často velmi podivných a navzájem si odporujících. Pokud se etymologie zvrhala na pouhou povrchní zvědavost, zacházela na scestí. Jakmile však na místo pseudovědecké obrazotvornosti nastoupila vědecká metoda, která počala přísně respektovati zákonitost ve vývoji jazyků, jakmile se vycházelo z rozdělení jazyků na skupiny a postihovalo se jejich sblížení i rozrůžňování podle jistých pravidel, můžeme již mluvit o etymologii v pravém slova smyslu. Stává se pak skutečnou „vědou o pravém významu“ (etymos = řec. pravý, etymon = pravý význam, základ slova), poučnou historií a analysou lidského ducha.

Dnešní jazykověda, která zkoumá jazyk ve spojení se společensko-politickými životními podmínkami, považuje etymologii za vědu krajně užitečnou. Etymolog sestupuje právě jako archeolog do mlhavé a temné minulosti, kde zaznívají první kroky člověka, kde se rodí myšlenka a s ní nerozlučně spjaté slovo jako její „bezprostřední skutečnost“. Výsledky etymologického bádání, objevy a poznatky, se shrnují do přehledných příruček slovníkově uspořádaných, do etymologických slovníků.

Etymologický slovník jazyka českého vychází z 2. vydání Holubova *Stručného slovníku etymologického*. Opírá se však zároveň o stěžejní díla etymologická a o nejdůležitější články a studie, pokud byly autorům přístupné. Autoři neuvádějí u jednotlivých hesel příslušnou literaturu, protože by tím rozsah díla neobyčejně vzrostl. Ale v přehledu odborné literatury, uvedeném na konci, se může čtenář informovat o pramenech, na jejichž základě dílo vznikalo. Je tedy právě vyšlý Slovník daleko vědečtější než jeho předchůdce, ač abecední uspořádání podle slov a nikoli podle slovních základů zůstalo. Nelze arci říci, že jde o slovník **přísně** vědecký, jak by se dalo očekávat z velmi obsažného úvodu. Zdůrazňujeme *didaktický* zřetel tohoto úvodu; povznáší slovník na úroveň příručky vysokoškolské, která značnou měrou poslouží posluchačům filosofických a pedagogických fakult jako klíč do předsíně studia historické mluvnice slovanské, k historickému hláskosloví českému a k nauce o tvoření slov. Hujerův *Úvod do jazyka českého* je sice dílo výborné, ale pro svoji neobyčejnou zhuštěnost začátečníkovi málo přístupné.

Úvod, jehož autorem je Dr. František **Kopečný**, je věnován zejména historickému přehledu hlavních hláskových změn. Vrhá jasné světlo na postavení českého jazyka. Pojednává o pozoruhodných společných rysech jazyků oblasti evropské a přilehlých

částí jihozápadní Asie, dotýká se otázky hypotetického indoevropského prajazyka. Je to otázka obtížná a autor úvodu sám uvádí, že ji nelze řešit definitivně. Má jistě na mysli dosti zdržlivé stanovisko sovětské jazykovědy k „prajazyku“ i po odsouzení teorie N. J. Marra, který podle slov J. V. Stalina „pohrdavě odsuzoval každý pokus o studium skupin (rodin) jazyků jako projev teorie ‚prajazyka‘, avšak zatím nelze popírat, že jazyková příbuznost na př. takových národů, jako jsou slovanské, je nepochybná, že by studium jazykové příbuznosti těchto národů mohlo jazykovědě přinést velký užitek při studiu zákonů vývoje jazyka.“ Stalin dodává: „Nemluvím už o tom, že teorie ‚prajazyka‘ nemá k této věci žádný vztah.“ I kdyby se pojmy „prajazyk“ a „prarodina“ zavrhnly, nelze popřít *nezvratná fakta* materiální pospolitosti a blízkosti, materiálního příbuzenství takových jazyků, jako jsou na př. jazyky slovanské. Autor úvodu k slovníku nevyklučuje možnost, že některé jazykové větve indoevropské nesouvisí s ostatními geneticky, nýbrž že vznikly „nanesením indoevropského jazykového typu na *substrát* původně nepřibuzný“. Dále pojednává o indoevropských jazykových skupinách (jazyk český spolu s ostatními jazyky slovanskými vznikl z onoho vývojového stadia, které nazýváme praslovanským); o t. zv. jazycích *satemových* (jazyky indoíránské, thrácko-armenské, baltské a slovanské – název zvolen podle střídnice za ide *k'* v írán. *satem*, praslov. *shto*, čes. *sto*) a *kentumových* (řečtina, latina, kelština a jazyky germánské – řec. *kahton*, lat. *centum* [kentum] = sto); o skupině baltoslovanské; o jazycích slovanských a jejich diferenciaci a o dnešním roztržení jazyků slovanských na pět jazykových skupin. V stručném přehledu nejdůležitějších hláskových vztahů mezi praslovanštinou a ostatními jazyky indoevropskými uvádí výčet praslovanských souhlásek a samohlásek; mluví o praslovanských změnách hláskových, jako na př. o odsouvání souhlásek, palatalisaci a j. Velmi přehledný a instruktivní je stručný přehled českých hlásek podle jejich původu. V kapitole o odvozování slov a změnách jejich významu se pojednává o stavbě slov, o slovtvorných prvcích, o příponách produktivních a neproduktivních, o složeninách (sem patří i prajazykové zdvojování kořenů, reduplikace, jako *hlahol*, *plápolati*, *křepelka*, časté zvláště v slovech onomatopoických, jako *teteliti*, a v slovech afektivních, jako *vrávorati*, *jistojistě*, a domácích, jako *bába*, *máma*, *děda*), dále o kořenech slov a jejich variantách, o významu slova a jeho změnách, o rozvrstvení slov podle původu a stáří. Úvod končí výčtem základních směrnic pro každého, kdo chce zjistiti původ slova nebo aspoň vníknout co možná nejhloběji do jeho dějin. Etymologické bádání má ovšem svá

jistá úskalí a ošemetné „bludičky“, které mohou snadno zavést na scestí i nejkvalifikovanějšího vědce, tím spíše nezasvěceného laika nebo adepta této složité nauky o původu a příbuznosti slov.

Kladem díla je bystré sledování pramenně doložené historie některých slov. U mnoha hesel jsou citovány výrazy mnoha jiných jazyků a je obezřele stopována změna významu slova. Jde časem i o jazyky velmi vzdálené – zde zachází slovník vzhledem k svému účelu příliš daleko – a je často zajímavé se dozvědět, jak se význam slova měnil, jak se jeho užívání ustalovalo v jistém smyslu, který nemá s příbuzným slovem zdánlivě žádnou spojitost.

Snadno se takto na př. odhalí příbuznost slov jako *člen*, *koleno* a *čeled'*: Csl. *чланъ* i *члѣнъ* = úd. 1. = příslušník spolku a pod. (sr. arch. *aud*, *oud*), p. *czlonek*, s. *član*, r. *člen*; 2. = mluvnický člen, r. *člen*, s. *član*, pol. *rodzajnik*. Pův. význam ‚úd‘, indoevr. **kel-(no)*, lit. *kėlis*, *koleno*, stř. *kol-* v ř. *kolon* ‚úd‘.

Podobně na př. ukáže etymologický rozbor souvislost slovesa *česati* (psl. *česati* z pův. **kes-*, stř. **kos-*) s podst. jm. *kosa* (= stč. ‚účes‘), s příd. jm. *kosmatý*. Vznikají příbuzná slova *pa-česy* (pomn.), *ú-čes* (nov. Jg.), *kosina* (kosinka, lid. druh účesu, sr. i slov. *kosier*, *kosierik* = dlouhé zahnuté péro z ptačího ocasu za kloboukem). Patří sem také *česlo* = štěrbina v úlu pro výlet včel, srov. lid. *roz-čísnutý* strom (na př. bleskem) a *česnek*. Expresivní obměnou vzniká *čechrati*, *cuchati* a přenes. též *kochati* (*se*) (jen č., staré, a pol. *kochać się* – milovati se, *kochanka* = milenka, patrně tedy pův. *česat*, hladit milou osobu). K ide. **kos-*, které je v lit. *kasa* = cop, *karšti* = *česati*, něm. *Haar* (got. *hazwa*, angl. *hair* = vlasy). Původní význam: zvláštním (typickým) pohybem „dotýkati se“ vlasů (srov. ruské *kosmit'sja*, *kasát'sja*), odkud i „česati ovoce, len a j.“ Ve slov. se úžením významu oddělila zvlášt. skupina *kositi* (seno, obilí), a to asi podle podoby pohybu.

Uvedeme ještě několik příkladů, jak pečlivě autoři uspořádali některá hesla:

Str. 271:

pět (csl. *пѣтъ*): *pat-náct* (v. *-náct*), *padesát* (v. *-desát*), *pátý* (**pęť*): *pát-ek*, jm. tvar.: *půl páta*; *pat-erý* (csl. *пѣтеръ*, stč. *pater*) atd. R. *pjat'*, p. *pięć*, s. *pet*, sl. *pät'*.

K ide. zákl. **penku-*, stind. *panča* (sr. *punč*), lit. *penki*, ř. *pente* (srov. *pentametr*), lat. *quīnque*, něm. *fünf* (st. *finf*), angl. *five*.

Psl. odchýlné *pęťъ (asi podle řadové čísl. pę-ťъ: sr. lit. penk-tas, ř. pemptos, lat. quintus, stněm. fimfto atd.) se někdy spojuje s psi. zákl. slova *pěst* (v. to: *pnstis z *pnt-tis?), což by ukazovalo na primit. pojetí „pětky“ jako ruky „s pěti prsty“. Svědčila by o tom i lat. číslice V (sestava prstů s odšnutým palcem) a pod. i číslice X (vl. dvě ruce křížem přes sebe) a vysvětlil by se i substantivní charakter číslovky „pět“ na rozdíl od 1–4, jakož i možná souvislost *osm* – *ostrý* (= lat. octo – acus), vl. 2 „špičky“ prstů bez palce; odtud snad i duál. podoba v lat. (jako ambō, oba)?

Na str. 280 sice čteme:

pluh (csl. plugъ), všeslov. z germ.-kelt, got. plōgs, něm. Pflug (st. pfluog): popluž-ní dvůr (stč. poplužie, menší hospodářství; pluhař „oráč“).

Ale v doplňcích na str. 564 Kopečný kriticky dodává: „Nejde asi o přejetí z germ. (kde je toto slovo etym. osamoceno a nejasné: staré dom. názvy jsou hoha – v. naše „socha“, nebo stangl. sulh k lat. sulcus, „brázda“), nýbrž obráceně: pluh patří přece asi jen k *plouhati*, ploužiti (plížiti), sr. pod. tvoření *vlačihy* k vléci (vláčeti) a paralelu zcela překvapivou č. d. *plíhadlo*, *plížek!* (zakřivené dřívko vespod rádla, „plížící se“ v brázdě); ō ve stněm. *plōg* není na závalu předpokládanému přejetí, neboť mezi vých.-germ. *ō* a slov *ū* byl v 8. – 9. st. rozdíl zcela malý. (Je zajímavé, že něm. přejala i později název pro spec. druh pluhu: *Zoche* ze slov. „socha“). V tom smyslu budiž upravena i příslušná kult. poznámka“. – Zřejmě se autor dal poučit názorem V. Machka, uveřejněném v článku *Quelques mots slavo-germaniques* (v časopise *Slavia* XX, 1951, str. 200–218).

Tolik na ukázkou. Některá hesla bychom mohli doplnit nebo opravit. Tak na př. v Slovníku se uvádí na str. 165: „*kastrol* z fr. casserole (něm. Kasserolle, r. kastrólja). Jg. Asi podle okrouhlé podoby (sr. lat. rolla = okruh [do něm. Rolle = závit, v. role 2, rolovat] a p. rondel „kastrol“ Je franc. ronde, „okrouhlý“).“ – V posledních dodatcích k Slovníku (str. 566) Kopečný uvádí: „Doplň: *První část slova nejasná.*“

Pokusíme se doplniti: it. cassa, cazzuola, katalán. cassó „pánev, pekáč“, ř. kýathos = pův. sběračka; kalíšek na víno, pohár, mísa ve spojení s ř. kyein „nésti v lůně“ (býti těhot.), srov. sanskrt. švájati „naběhnouti, zesílit, tvaru *oblého* dosíci“. Nesoudíme tedy, že první část slova třeba pokládati za nejasnou. (Srov. H. C. Wyld, *The Universal Dictionary of the English Language*, Londýn 1946).

Mohli bychom též vytknouti, že u některých hesel chybějí výklady novější. Tak na př. sporný je výklad slova *kvinde* (viz pod heslem *kvit* na str. 196. Citujeme text Slovníku: „*kvit* (lid.), něm. *quitt*, fr. *quitte* z lat. *quietus* ‚uspokojený‘, tedy ‚mít pokoj od závazků, býti práv‘: *kvit-ovati*, *kvitance* (st. kvitancí). Sem i lid. dát *kvinde*. Jg. Sr. *pokoj a chvíle*.“ Není však uveden velmi pravděpodobný výklad slova *kvinde* z něm. *Gewinde*, Lid. nov. 4. 6. 1930 (srov. Naše řeč v tomto čísle, str. 187 n.).

Lze také poznamenat, že ve slovníku postrádáme některá slova volající po etymologickém výkladu (na př. *krumpáč*, vzniklé kontaminací *Krummhacke* – *kopáč* a j.).

Významnou pomůckou je i příloha Slovníku, *Etymologický přehled slovotvorných (kmenotvorných) přípon a koncovek*, o jehož zpracování se zasloužil jmenovitě dr. Václav Polák. Velmi účelný je též připojený index slov domácích, cizích, vlastních jmen, slov slovanských, zejména ruských, polských, srbocharvátských a j.; dále slov jazyků neslovanských, jako baltských (litevština, lotyšština, staropruština); jazyka staroindického, staroiránského, řeckého, latinského, italského (zde místy nepřesný pravopis, jako na př. *beretto* místo *berretto* – str. 65), rumunského, francouzského (i zde u některých slov by se měla věnovati větší péče pravopisu, jako na př.: *talc* – nikoli *tale*, str. 379, 541; *recrue* – nikoli *recru*, str. 52; *marionnette* – nikoli *marionette*, str. 215 a 540; *Notre Dame* – nikoli *Notre dame*, str. 214, atd.); jazyků iberských (španělština, portugalština); germánských (gotština, němčina, holandština, angličtina – upozorňujeme na špatný pravopis u *both* – nikoli *bothe*, str. 554; *bottom* – nikoli *botton*, str. 554) a m. j.

Autoři sami přiznávají, že naléhavost rychlého vydání Slovníku a spěšné tempo revise s tím spojené zavinity značné množství chyb a nedopatření často dosti rušivých. Mnohé z těchto chyb nalezneme opravené ve věcných dodatcích a doplňcích č. 1, č. 2 atd. Proti takto „nastavovaným“ doplňkům by bylo možno vznést námitky, kdybychom neuznali okolnosti, za nichž Slovník vznikl. Je ostatně vždycky lépe dodatky uvést než je vynechat.

Je nesporné, že ve formě, v níž se nám dnes Slovník předkládá, nemůže přes své vynikající vlastnosti *plně* uspokojiti náročnějšího čtenáře, a vzhledem k rostoucímu přívalu nových slov a výrazů při dnešních i budoucích změnách v životě politickém, hospodářském a kulturním nepostačí generacím příštím. Bude třeba další usilovné

práce dalšího zdokonalování a dalších opravených vydání. Ale hlavní překážky byly zdolány. Za současného stavu věcí, kdy je třeba přihlížeti především k nejširším vrstvám, bylo by na pováženou vydávati dílo úzce odbornické; je třeba vzbudit zájem široké veřejnosti, zájem *celonárodní*. Dnešní vydání je tedy právem založeno tak, aby vyhovovalo čtenáři přiměřeně gramaticky vzdělanému a odpovídalo na jeho dychtivé otázky o původu a příbuznosti slov.

Lze tedy s klidným svědomím říci, že dílo je dobré a užitečné. Spravedlivý kritik ocení také snahu autorů přihlížeti co nejvíce k příbuznosti slov slovanských; po této stránce vyhoví Slovník nejnutnější potřebě způsobem vsutku čestným.

---

[1] Josef **Holub** – František **Kopečný**, *Etymologický slovník jazyka českého*. Třetí, přepracované vydání. Státní nakladatelství učebnic, Praha 1952. 576 str., 330 Kčs.

[2] Svědčí o tom i diskusní stať R. A. **Ačarjana** *O sostavlenii etimologičeskogo slovarja slavjanskich jazykov* v časopise „Voprosy jazykoznanija“ 1952, č. 4, str. 91–98. – O práci na novém etymologickém slovníku slovanských jazyků, organisované nyní v brněnském centru, viz v tomto čísle Naší řeči na str. 184.

Zdroj:

KRIPNER, Viktor. Nový etymologický slovník český. *Naše řeč* [online]. 1953, 36 (5-6), s. 152 – 158 [cit. 2016-04-01].

Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4293#_ftn1